

საქართველოს მოამბე

აღმშენებელი № 1

8 ნოემბერი.

კვირეული საზოგადოებრივი, სამეც. & სალიტ. აღმშენებელი

1909 წ.

შიშნაპირი.

ბუნება და ადამიანი შეერთდნენ და მოვესწარით იმას, რაც ჩვენ ცხოვრებაში წინედ გაუგონარი იყო: შეეკვეცა ფრთა ჩვენს ამაყობას, გვეწვია შიმშილი. ხალხი მაინც და მაინც არას დროს არ ყოფილა გალადებული, ის საუკუნოებით შეეჩვია გაჭირვებას, სანახევროდ შიმშილს. მაგრამ დღემდის ჩვენში თავი მაინც გაქონდა და სამათხოვროდ სხვას ხელს არ გაუწვდიდა. და სწორედ მეტად დამამცირებელი, პიროვნების მომსპობი და შემხუთველი არის მათხოვრობა. ხალხი ყოველთვის ალლოთი გაუბრძობის მათხოვრობას, მით უმეტეს, რომ მან კარგად იცის ბრძნული ანდაზა: „მამდარს მშიერიც მამდარი ეგონაო“. მას არც ესაჭიროება სხვისთვის ხელის გაწვდა. მას უნდა მხოლოდ თავისი მარჯვენა ამუშაოს. მიეცით ისეთი პირობები, რომ ამ მარჯვენის ამუშავება შეეძლოს და ისიც კმაყოფილი იქნება. ამიტომაც კოტაოდნ კულტურულ ქვეყნებში, როცა ბუნების ძალები ხალხის ნაამდგარს განადგურებს და შიმშილი კარზე მოადგება ხალხს, მაშინ სახელმწიფო თუ სხვა საზოგადოებრივი დაწესებულებანი მოაწყობენ საზოგადოებრივ სამუშაოებს, გაჰყავთ ახალი გზები, აგებენ საზოგადოებრივ შენობებსა და სხ. ამ გვარად ხალხსაც საშუალება ეძლევა თავისი შრომით ლუკმა პურის მოპოებისა და შრომაც ნაყოფიერად, საზოგადოებისთვის სასარგებლოდ იხარჯება. მაგრამ განა ჩვენში ეს შესაძლებელია? თუ ბუნება გავვიწყრა, თუ მის წყრომის შესახებდრად მოუშაღებულნი დავრჩით, ისიც აშკარაა, რომ ორი მესამედი დღევანდელი გაჭირვებისა შექმნილია თვით ადამიანებისაგან; იმ ადამიანებისაგან, რომელნიც წესიერების და კეთილ განწყობილების დამყარების მაგიერ ხალხს იკლებდნენ, არბუდნენ, სდევნიდნენ და ამით რაც ბუნებისაგან გაჭირვებას განვიციდით, ამ გაჭირვებას აორკეცებდნენ და ასაჰკეცებდნენ. ხალხი ბუნებისაგან მოძულებული, დარბეული და

შინაპირი: შიმშილი, ექიმების მოვალეობა—პან-ნილ ჯარათლისა, სატრფოვ—სიცოცხლეც ლექსი—ი. გრი-შაშვილისა, სანდრო ქართველიშვილის სამუშაო დღე—ს. შ. ნისა, შინაური მიმოხილვა.—მოკლე მიმოხილვა ქართულ მწერლობისა უძველეს დროიდან—ი. ვ. ვატიშვილისა, სანგისა შეერთება რუსეთთან—ზ. ელილისა, ქართული სამართლის ისტორია—ი. ვ. ჯაბახიშვილისა.

აკლებული შიმშილის პირზე მიდგა. ვისაც წელს ზაფხულის მიწურულზე იმერეთში გაუვლია და თავის თვლით უნახავს სიციხით გადამწვარი ყანები, ვინც ჩვენს გაზეთებს თვალ-ყურს ადევნებს, იმისთვის ცხადზედ უცხადესია, რომ შიმშილი თითქმის მთელ იმერეთისათვის აუცილებელია. სიმინდი, ეს იმერეთის უმაჯრესი საკვები წყარო. ბევრ ადგილას სულ არ მოსულა და სადაც მოვიდა, იქაც პეპელა გაუჩნდა და იღუპება. ასეთ მდგომარეობაში, ასეთ აუტანელ გაჭირვების დროს ჩვენი მოვალეობაა ყოველი ღონე ვილონოთ, შემოვიერთოთ მთელი ჩვენი ძალ-ღონე და დამშუღლთ დავეხმაროთ, რათა რაოდენადმე მაინც შევამციროთ გამანადგურებელი გავლენა სახალხო შიმშილისა. ხოლო სანამ რაიმე ღონეს ვილონებდეთ, საჭიროა დაუყოვნებლივ შეკუდგეთ იმის გამოკვლევას, თუ რამდენად მოგველის დამშევა. ამისათვის არაა საკმარისი საგაზეთო ცნობები, რომელთაც სისტემატიური და საფუძვლიანი ხასიათი არა აქვთ. საჭიროა საზოგადოებრივად დაწესებულებებმა მოჰკიდონ ხელი ამ საქმეს. მაგრამ რომელ საზოგადო დაწესებულებას შეუძლია ასეთი საქმის შესრულება? ვფიქრობთ, დღევანდელ პირობებში ერთად ერთი გზაა, რომ ყოველ საზოგადოებაში სოფლის მართველობამ შეგნებულ პირების დახმარებით შეაგროვოს დაწვრილებითი ცნობები სოფლის მდგომარეობის შესახებ. უქმდე ამ ცნობებს თავი უნდა მოუყაროს რომელიმე საერთო დაწესებულებამ, შეისწავლოს და ამ ნაირად საერთო სურათი წარმოგვიდგინოს. ამისათვის საჭიროა შემუშავდეს საერთო ცხრილი საჭირო ცნობების მოსათავსებლად და დაეგზავნოს სოფლის საზოგადოებებს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დღევანდელ პირობებში საუკეთესო იქნება, თუ ამ საქმეს მოჰკიდებს ხელს სამეურნეო საზოგადოების ქუთაისის განყოფილება. თუ ის არ იკისრებს, მაშინ საჭიროა გამოვაცოცხლოთ ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება, რომლის არსებობის შესახებ ამ ბოლო დროს აღარაფერი იმის. იმედია, ის პატივცემული პირ-

ნი, რომელნიც ამ საზოგადოების გამგეობაში შე-
ლიან, არ დაიზარებენ და შეგვატყობინებენ, თუ
რა მდგომარეობაშია საზოგადოება, ან და იკისრებენ
ისინი ამ საქმის ხელმძღვანელობას თუ არა. მარ-
ტო წუწუნნი და ჩივილი არაა საკმარისი. აქედან-
ვე საქმეს უნდა შევუდგეთ, გავითვალისწინოთ
გაქირვება და რამდენადაც შეგვეძლება ყოველი
ლონის ძიება ვიხმაროთ, რომ გაქირვებაში ჩავარდ-
ნილ ხალხს რაოდენადმე მაინც შევეუმსუბუქოთ
მდგომარეობა.

აქივების მოვალეობა.

თუმცა საზოგადოდ ყოველი მხრით დაქვეითე-
ბულია ჩვენი ქვეყანა, მაგრამ ყველაზე უფრო
მკურნალობის მხრით არის ჩამორჩენილი. ხალხი
დაქიანებულ-დასნეულბულია და არავინ თავს არ
იწუხებს ხალხის ჯანმთელობის გაუმჯობესებისა-
თვის.

ყველამ იცის, რა საშინელ მდგომარეობაშია
ხალხის ტან-მთელობა. ლამაზს, ცოცხალს, სისხლ-
ქარბს, მხიარულ ადამიანს ძნელად-ღა შეხვდები.
ყველას ჩამოუტირის სახე, ასში ოთხმოც-და ხუთ-
მეტი ფერ მკრთალი, გამხდარი და ღონე-მიხდილია.
წინამხარში (კახეთში) ამას წინად რამდენჯერმე
დავესწარი დღეობას და აუარებელ ქალთა შორის
ერთი ვერ ვნახე სიცოცხლით სავსე და ჯან-სალი.
ქლექი, ეს საშინელი სენი, დარეგია ხალხს, დაუგ-
დია აუარებელი სნეული, ძირი გამოუთხრია ხალ-
ხის კეთილდღეობისათვის. გამხდარ, გაფითრებულ,
მუცელ-მიფენთხილ იმერელს რომ უცფად მოუწინ-
წილდება ხოლმე გული, სულ-მოკლე და მოუთმე-
ნელი რომ არის, ამის მიზეზი ქლექია და არა
სიფიცხე, არა სისხლის სიქარბე.

ეს ორი წელიწადია ქუთაისში ვმკურნალობ.
ჩემ მიერ გასინჯულ ავადმყოფთა შორის თითქმის
ნახევარი ფილტვებით სნეულია. ამგვარ ავად-
მყოფს სულის ამოთქმა უჭირს, სიარული ეძნელე-
ბა ხშირად, გვერდი სტკივა (პლევრეტიანს), ღამე
ოფლი სდის, ახველებს, ნახველს აფურთხებს, სუს-
ტია, მუშაობა არ შეუძლია და მეტ ბარგად ვახ-
ლომია თავის ოჯახს.

რა საშინელი მდგომარეობაა, როცა ოჯახის
მრჩენელი მამა დავარდება ან როცა დედა, ქლე-
ქით სნეული, ქლექს აჩუქებს თავის ქმარ-შვილს?
ჩვენში ხომ ასეთა: თუ ოჯახში ერთი წევრი გახდა
ავად ქლექით, მისგან სხვებსაც გადაეღებათ ეს
საშინელი სენი უკულტურობისა და გაუფრთხილე-
ბლობისა გამო.

დიად, საშინელი სურათი მიდგია თვალ წინ.
თითქო ვმრავლობთ, მცხოვრებთა რიცხვი იზრდე-
ბა, მაგრამ რა მნიშვნელობა აქვს სნეულთა გამ-
რავლებას? საქირაა დროზე ვუშველოთ საქმეს,
ასე ღვთის ამარა მიტოვება ხალხისა მიუტევებელ
კოდვად უნდა ჩავთვალოთ.

გამოვარკვიოთ მთავარი მიზეზები ჩვენი ერის
ფიზიოლოგიური გადაშენებისა.

პირველად უნდა ვახსენოთ მრავალჯერ ხსე-
ნებული შიმშილი, ქრონიკული, ყოველ-დღიური.
ხალხს საზრდო აკლია. უმეტესობა სიღარიბის
გამოა დამშეული, უმცირესობა კი ჩვეულებისა
გამო. სოფლელი მიჩვეულია დაზოგვას: კიდევაც
რომ ქონდეს, მაგალითად რძე, ყველი, კვერცხი,
თვითონ არას ქამს-რა, ჰყიდის, ზოგავს, ინახავს.
არ ფიქრობს, რომ შემცირებულნი დაკლებული
საზრდოობა ტანს ასნეულებს. მეტადრე დედა-კაცები
იკლავენ თავს შიმშილით. ზამთარში მიწიანი,
გაზრცხელი ფქვილის პური, ან გამხმარი მქადი,
ზაფხულში ეკალა, მხალი და სხვა-და-სხვა ბალა-
ხეულობა. დაუმატეთ ამას კიდევ ლობიო და სას-
მელად გაუწმენდელი არაყი, ან ძმარ-ღვინო. ეს
არის ჩვენი გლეხის საზრდო. უბედურება ის არის,
რომ არ იციან შედეგი ამგვარი საზრდოობისა და,
როდესაც სნეულდებიან, უკვირთ.—რატომ და საი-
დან გაგვიჩნდა სენიო!

არა ნაკლები წილი უძევს ჩვენს დაბეჩავებაში
უმეცრებას, რომელიც მკიდროდ არის შეკავშირე-
ბული სიღარიბესთან. ზოგიერთი ექიმების ფიქრით
ქლექს სიღარიბე კი არა ქმნის, არამედ უმეცრება.
ეს აზრი, რომ გადაქარბებული არ იყოს, კეშმა-
რიტებასთან ახლოს იქნებოდა.

ჯერ ერთი: თვით შიმშილი ერთი მხრით
უმეცრების შედეგია. მრეწველობისა და მეურნეო-
ბის აყვავება განა შესაძლებელია მეცნიერების
დაუხმარებლად? უმეცრების სიბნელეში ისე ვერ
გაუმჯობესდება ვერც ერთი დარგი სიმდიდრისა,
როგორც უსინათლოდ ვერ გაიხარებს მცენარე ანუ
ცხოველი.

მერე, როგორც ზემოდ ვთქვით, ჩვენში თავ-
ს მოვლა მდიდარმაც კი არ იცის. ბევრია შეძლებუ-
ლი ოჯახის პატრონი, რომელიც ცუდად საზრდო-
ობს და ქონებას კი ინახავს. მიზეზი, ცხადია,
უმეცრებაა. არ იციან, რომ უქმელობა ბადებს
ქლექს და საზოგადოდ ყოველგვარ სნეულებას.
ერთ მოვლენას, რომელიც ექიმე, ღამბაშიძეს შეუ-
ნიშნავს, მეც ხშირად დაკვირვებია. ადამიანი
მიჩვევია უქმელობას, დაუკარგავს მადა, გამხდარა,
დასნეულბულა და ფიქრშიაც არ მოსვლია, რომ

მისი სენის მიზეზი უქმელობაა. რასაკვირვლია, თვით უქმელობასა და უმადობასაც თავისი მიზეზები აქვს. ზოგს ბავშვობაში შეუძენია ეს მავნებელი ჩვეულება სიღარიბის გამო და მას უკან, თუმცა უკეთეს ბედში ჩავარდნილა, მაგრამ ვეღარ მოუშლია ერთხელვე შეძენილი ზნე. ზოგს თავიდანვე დაყოლია ავადმყოფობა ან კუჭისა ან პლევრისა ან სხ., რის გამოც ჭამის მდაც არა ჰქონებია. მაგრამ ყოველ შემთხვევაში უქმელობას ხელს უწყობს უცოდინარობა. ავადმყოფი საქმელს არა სკამს არა მარტო იმიტომ, რომ მადა არა აქვს; არამედ უფრო იმიტომ, რომ არ ფიქრობს, თუ უქმელობას ზიანის მიყენება შეუძლია მისი ტან-მთელობისათვის.

იგივე შეიძლება ითქვას საცხოვრებელ ბინის შესახებაც. თითქმის არსად მოიპოვება რიგიანად მოწყობილი სახლი. იშვიათად ნახავ ისეთ სახლს, რომ ქონდეს ან შვიი იატაკი ან გერმეტიული ბუხარი ან დახურული შესავალი. ცხოვრობენ ფარალა ოთახებში, სადაც ქარი თავისუფლად შემოქრის. ამას კი შემდეგ მოსდევს პლევრიტი, ბრონხიტი, ფილტვების ანთება, რევმატიზმი და სხ.

არ იციან ტანის შემოსვა რიგიანად. შინ და გარედ ერთგვარად აცვიან: ახალუხი და ჩოხა; ეს არის ერთად-ერთი ტანის-სამოსი მეტ წილად. დავანებოთ იმას თავი, რომ ერთობ ბევრი დრო უნდა ჩოხისა და ახალუხის ჩაცმა-გახდას და ამგვარი ტანსაცმელი უსაქმურ კაცს უფრო შეეფერება ვიდრე მშრომელს. ბევრად უფრო სამწუხარო და საუბედურო ის არის, რომ ზაფხულში და ზამთარში, შინ და გარეთ. ერთგვარ ტანსაცმელს ატარებენ. ეს გარემოებაც, რასაკვირველია, ხელს უწყობს ფილტვების ავადმყოფობას.

და განა მარტო ჩამოთვლილი ნაკლულოვანებანი სჭირს ჩვენს ხალხს? განა იციან, რა დროს უნდა და რამდენი ხანი ფიზიკური, ან გონებრივი მუშაობა? რა დროს რა უნდა ჭამოს და რამდენი? განა იცის ვინმე ჰიგიენა სქესობრივი მოთხოვნებისა? განა ესმის ვისმე მნიშვნელობა, ღირსება და ნაკლი ჰაერისა, წყლისა, ნიადაგისა და სხ.!? განა უწყის ვინმე განმანადგურებელი მნიშვნელობა თამბაქოსი? განვიმეორებთ კვლავ: ჩვენს ხალხს სრულიად არა გაეგება-რა თავის მოვლისა, ჰიგიენისა.

ჰიგიენის საკითხში ერთდებიან აგრონომია, პოლიტიკური ეკონომია და სამკურნალო მეცნიერება. რასაკვირველია, მკურნალის საქმე არ არის იმის გამოკვლევა, ძაძა უფრო უძლებს გვალვას და მიწის სიმწირეს და უფრო მარკებელია საქონლისა-

თვის, თუ იონჯა, ფოსფორიტი სჯობია თუ ნეხვი და სხვ. მაგრამ მკურნალი მოვალეა სამკურნალო მეცნიერების თანახმად, იქადაგოს რძის წარმოების აუცილებლობა ხალხის ჯანმთელობისათვის.

საზოგადოდ ქართველს ჯერ ისევე ძველებურ ჩვეულებათათვის ვერ უღალატნია და სრულიად არა გაეგება-რა ჰიგიენისა.

ჯერ ერთი: თუ ღმერთმა უწყალობა, სვამს ღვინოს უზომოდ.

მეორე: არ უყვარს სისუფთავე. ტანს არ იბანს, საცვალს არა რეცხს. ავტორს, როგორც მკურნალს, ღარიბ ხალხთანა აქვს საქმე და ნება აქვს საჯაროდ დაამოწმოს საშინელი სიბინძურე და უსუფთაობა ჩვენი ხალხისა; როდესაც ავადმყოფი ტანთ გაიხდის, ისეთი საშინელი, მძაფრი სუნი გეტაკება ცხვირში და გაგაბრუებს, რომ, თუ მაგარი ნერვები არა გაქვს, ცოტა ხნით უთუოდ მეორე ოთახში უნდა გახვიდე სულის ამოსათქმელად.

მესამე: არ ვიცით ერთმანეთის მორიდება, არ ვუფრთხილდებით ერთი მეორეს. ერთი საბანი ახურავს ხუთ-ექვს კაცს და, თუ ერთს რამე სენი სჭირს, სხვებსაც ედება. ვისაც ნახველი ამოსდის ფილტვებიდან, პირდაპირ იატაკზე ან სოხანზე აფურთხებს საფურთხებელის უქონლობის გამო, და, თუ ნახველში ქლექის ბაცილებია, დახვეტის დროს ჰაერში იფანტებიან და ჩაუღისთ ფილტვებში იქ მყოფთ. მთელ ჯალაბს ერთი პირსახოცი აქვს; მთელი ჯალაბი ერთი ქიქით სვამს წყალს, ღვინოს. ხშირად ერთი მეორის ნიფხავ-პერანგს იცვამენ და სხვა.

განათლებულ საზოგადოებაში უზრდელობად მიაჩნიათ, რომ შენი ქიქა სხვას მიაწოდო, ან სხვისი პირის საწმენდით გაიწმინდო პირი, ან სხვისი პირსახოცით პირი შეიხოცო, სხვის საბანში ჩაწვე, მეტადრე სხვისი ნიფხავ-პერანგი ჩაიცვა.

ყველაზე უფრო ბავშვები მეცოდებიან, მეტადრე თუ ლამაზები არიან. ვინ აღირსებს ჩვენში ბავშვს საკუთარ პირსახოცს, ქიქას, საბანს და სხვ. დედასთან ერთად წევს და სული ეხუთება. ამას გარდა ყველას და მეტადრე დედას მოვალეობად მიაჩნია უთუოდ უკოცნოს და ულოშნოს ენით ბავშვს ტუჩები! რა საზიზღარი ჩვეულებაა! რამდენი ბავშვი გამხდარა ამ პირუტყვილი გრძნობის მსხვერპლი.

და განა მარტო ამით თავდება ჩვენი კულტურული დაქვეითება?

ღიად, უნდა გულ-ახილად ვაღვიაროთ, რომ ჯერ კიდევ აზიელები ვართ, ბევრი რამ გვაკლია, ვიდრე ევროპიულ ზნე-ჩვეულებათ შევითვისებდეთ.

როგორც ვთქვით, არც მარტო სიღარიბეა ამის მიზეზი. უცლონობასაც დიდი წილი უძევს ჩვენს კულტურულ დაქვეითებაში.

და ჩემი ფიქრით ექიმების პირდაპირი მოვალეობაა მიაწოდონ ხალხს ქეშპარიტი ცოდნა თავის მოვლის შესახებ. დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ მხრით სახალხო წიგნაკების გამოცემას, მაგრამ ამ საქმეს წინ ეღობება ერთი მხრით თვით ექიმების სიღარიბე და მეორე მხრით ის სამწუხარო მოვლენა, რომ ხალხის უმეტესობამ წერა-კითხვა არ იცის. ამას გარდა ცოცხალი სიტყვა უფრო ებეჭდება მეხსიერებაში მსმენელს. მოვლულობა ამხანაგ ექიმებს გამართონ საჯარო ლექციები, სადაც კი შესაძლებელია; თუ მცირეოდენ დროს მაინც დაუთმობენ ამ დიდ მნიშვნელოვან საქმეს, ნაყოფი უზომო, დაუფასებელი იქნება.

ვახილ წერეთელი.

სატრფოვ—სიცოცხლე!

სევდის ღრუბელი ცრემლებს მაწვივებს,
ყვავყორანთ ხროვს მიხრის მე საფლავს;
გრივალი ქარი გულის ნაზ სიმებს
ამსხვრევს... ნორჩ რწმენას გულშივე მიკლავს.

* *

მე მაშინ ვსტირი, დაობლებული,
ვსტირ, უბედური;
თვალთვან გადმოსჩქებს ცრემლთ ნაკადული,
ცრემლი ციური!..

* *

ნიაფი, ვით ტოლს, მესაუბრება,
ყვავილთ ბუჩქნარნი მიძღვნიან სალამს;
მთვარე სხივებს მფენს, მიცინის, სტკბება,
მგოსანს—დაჩაგრულს,—მიმკობენ კალამს!..

* *

მე მაინც ვსტირი, დაობლებული,
ვსტირ, უბედური;
თვალთვან გადმოსჩქევს ცრემლთ-ნაკადული,
ცრემლი ციური!..

* *

სატრფოვ—სიცოცხლე! მომხედვე ბედკრულს,
გამომიწოდე ხელი მთრთოლვარე
და მრავალ-ტანჯულს, ობოლს, შენს ერთგულს,
კოცნით შემეშრე ცრემლი მდულარე!..

ი. გრიშაშვილი.

სანდრო ქართველიშვილის საფუარო ღღე.

დიდის ათი საათი იქნებოდა. რბილსა და სუიეთს ქვეშსაგებში მძინარე სანდრო ქართველიშვილმა ვეღარ გაუძლო გამაცოცხლებელ ძალებით აღვიდისა და მხიარულს მზის სხივებს, რომელნიც უხვად მოჭფენდნენ სანდროს ოთახს და სასე დაღმუჭილმა გვერდი იბრუნა, მზის სხივებს თავი მოაბრდა,—მაგრამ უცხად თითქოს რაღაც მოაგონდა, თოფ-ნაკრავივით უკანვე გავმოტრიალდა, თვალები გახიდა და გაცრებულმა ოთახს დაუწყო თვალიერება.

დიდხანს ვერ მოისახრა, ვინ იყო, სად იყო და რა საქმეში იყო ჩამოული; ბოლოს როგორც იყო იცნო თავისი ვანობა, ნახს, რომ თავის ოთახში, თავის ღოგინში ეძინა და განცვიფრება მის სახესე თანდათან გაჭჭრა, მაგრამ იმავე წაშში ეღვას სისწრეით განცვიფრება უჩინარმა და უთავბოდო ტანჯვამ შესცვალა.

დიდის შეუსრულებლობის მიზეზი იყო თუ სხვა რაღაცა უსიამოვნო გრძნობა უტრიალებდა გულში, სანდროს თვალები ერთს წერტილზე ვერ შეეყრებიან, სახის უოველი ძრღვი უთამაშებდა და მთელი სსეულით ღოგინში ტოკავდა, ხან ერთ გვერდზე გადაბრუნებოდა, ხან მეორეზე, ხან პირს აღმა იხამდა და ღოგინში მადლა შეიწევდა, მაგრამ სიმშკადეს ვერ ზოულობდა და უმიზეზო ტანჯვას ზედ ნამდვილი ტანჯვა ეპატებოდა.

ქუჩაში ხალხი მოძრაობდა და უსიამოვნოდ გუგუნებდა. ტრამვაის ზარის წკარუნისა და ცხენების თქროთქურისაგან სანდროს ოთახის ფანჯარა ხანზარებდა და შუშებს წკრიალი გაჭჭენდა. ქალქს დიდი ხანია უკვე გაეღვიდა და მისი მცხოვრებნი ლუკმა ზურის საძიებლად ქუჩებს მოჭფენდნენ.

სანდრო გადასწვდა მაგიდასე დაწეობილ სპინკასა და ზამბროსს, საჩქაროდ მოუკიდა და უსიამოვნოდ დაუწყო წევა. ამ დროს შუა კარები გაიღო და ოთახში ნულის ნაბიჯით შემოვიდა ღამაზი სახისა, მადღ-მადღი, გამხდარი ტანის ახალგაზდა ქალი.

ღია კარებიდან ოთახში შემოიქრა ჩაის ჭურჭლის სმურება და ბავშვების წვრილი, მომტირალი სმები.

ღოლის დანახვასე სანდრომ სასე უცხად შეიცვალა, დამნაშავის სახით გაუღიმა და ნაძლადღევის მხიარულობით შესძახა.

—დიდა მშვიდობისა, ჩემო კარგო! როგორა სარ? ბავშვები ადგნენ? ჩაი სომ დაღიეთ? რომელი საათია? მეგანია, დამიგვიანდა...

—ჩაი დიდი ხანია მზადაა—წენარად უშასუსნ ცოღმა—შენ გიღდით, რატომ არ ადგები? ხომ არა გძინავს!

—ამ საათში, ჩემო კარგო, ამ საათში! ოჭ, რომ იტოდე რამდენი საქმე მაქვს დაღეს!—სანდროს სასემ

ისევ ის ტანჯვის გამოხ ტულებს მიიღო.

— წუხელი რა დროს დაბრუნდი? ჭკითხა ცოლმა და ფანჯრების ფარდები გასწია.

— წუხელი? ორ საათზე დაბრუნდი, კრებს მეტიან მეტად გავრძელება, შემდეგ ვახშმის სასქელებად წავედი, აღარ მომეშენენ... ოჰ, რა სიტუაცია წარმოგსთქვა წუხელი კრებსზე—უცხად შესიხსა სანდრომ და სახე აუმიძრავდა — ვერ წარმოიდგენ, რა კარგად მომივიდა. მთელმა კრებსამ ტაში დამიკრა. იცო შენა, ჩვენმა იფანაშვილმა, რა ხელიკანური აზრი წარმოგსთქვა?! წარმოიდგინე ზირდაზირ თავად-ახსნაურულ პრინციპების დამცველად გამოვიდა!! ვუღარ მოვითმინე; წამოვუდექი და სწორედ გაიხრა, აღარ დამიზოგავს.. ცოტა გადავმალაშე კიდეც, მაგრამ ახია იმაზე! მაგას თუ ხანდახან ცივი წყალი არ გადავუღვთ, იცო, ზირდაზირ შემარჯვენე ოპტომბრისტას ზოხადის იჭერს! კრებს. რომ გათავდა და კარში გამოვდიოდით ვარაზისანტი მოვიდა ჩემთან, ხელი ჩამომართვა და შითხრა: გზადლობთ, გზადლობთ ალექსანდრ ზეტროვის, იფანაშვილი საუცხოოდ გაჯორეთო. არა, ვერ წარმოიდგენ შენ, როგორ შეიცვალა ეგ კაცი!—ამ ღაზარაკის დროს სანდროს სახე სინემატოგრაფის სისწრაფით იცვლებოდა, მხიარულებას სევდა სცვლიდა, სევდას — შექარა, შექარას ბავშური აღტაცება, აღტაცებას — დღილობა, დღილობას თავის თავის კმაყოფილება.

— დღესაც გაქვს კრებს?—იმევე წინარი სეკლიანი კილოთი შეეკითხა ცოლი.

— როგორ არა, როგორ არა, დღეს, მე მკონი, გათავდება, საჯანი მთლად გამოიბრკვა, საქმე კენჭის ერთ-სკა მიმდგარი, ჩვენს წრეს რუსოლოგიის უკვე შეღვენილი აქვს...

— მამ სიდილად დღესაც არ მოხვალ?

— შეიძლება დავიგვიანო, ეოველ შემთხვევაში ნუ მომიხდით, ერთხელეკე მითქვამს მე შენთვის, ჩემო კარგო რომ სიდილად ნუ მიხდით...

— განა არ შეიძლება, რომ...—დაიწყო ახსლავაზდა ქაღმა, მაგრამ სანდრომ სიტუაცია უცხად მოუჭრა

— არ შეიძლება, ჩემო კარგო, არ შეიძლება! იმდენი საქმე მაქვს, იმდენი, რომ... აბა როგორ განხსავდრო დრო? ხანდახან მოხდება ხოლმე, რომ გავსეთ მასლას აკლია და ოთხ საათზე დამჭირდება ხოლმე რაიმე წერილის დაწერა, ხან კიდეც რა გამომიტყუებებს; ხან რა... არა, ჩემო კარგო, ნუ გამაწერები—სანდრომ ღოკინში წამოიწია, გადასწვდა და ცოლის ხელი ტუჩებთან მიატანა—შენ ხომ კეთილი ადამიანი ხარ, ჩემო კარგო, და გუყვარვარ კიდეც, არა?

ახსლავაზდა ქაღს ტუჩებმა გაუღიმა.

— ადექი კარგი, ადექი—უთხრა იმან და ხელის ნაბიჯით ოთახის კარებისკენ გაემართა.

— ავღებები, ჩემო სულელო, აი ამ საათში...

— რომელი საათია?

— ათი სრულდება.

— უჰ, დავიგვიანე, აბა, ჩაი მისად იქონ, ამ საათში გამოვალ.

ცოლი რომ გავიდა, სანდრო სრულიად გამხიარულდა, ტანისმოსის ჩაცმას სჩქაროდ მიჰქო ხელი და თან უცნაურ კილოზე და უცნაურ მოტივზე დადიანებდა.

სანდრო მეტად ცდილობდა ტანისმოსის ჩაცმას და ალბად ეს გარემოება იყო მიზეზი, რომ ტანისმოსის თავის დროზე ვერ ჰხელოდებდა და გამოწყობას ვერ ახერხებდა. ერთ რასმეს რომ ჩაიცვამდა, გაჩერდებოდა და აქეთ-იქით უახროდ იტყირებოდა, აღარ იცვდა, შემდეგ რა მოსდევდა, რა უნდა ჩაცვდა.

— უჰ!.. დასწვევდა დემოტმა!.. ჰოო... ატერ!..

ეს რაღა იქნა?!—ბუნდურებდა სანდრო და ხან ადგებოდა, ხან დევლებოდა, ხან დონე მისდილი ბაღიშე მიესვენებოდა.

ოთახის კარები ივლავ გაიღო და ცოლმა გამოხდა:

— აკა ამბობ, დამიგვიანდაო, რაღას უეურებს, ჩაი გაცივდა!

— ახლავე, ახლავე, ჩემო კარგო, — სანდრომ როგორც იყო ჩაიცვა რაც საჭირო იყო, და ზირდაზირ ოთახისკენ გაემართა, მაგრამ უცხად კარები გაიღო და გამოჩნდა მისამსახურე ოსის დედაკაცი ჰატარა ბავშვით. დედაკაცი კარებში გაჩერდა და სულელური დამილით ბავშვს ეუბნებოდა:

— აი, გენაცვა, მამა... მამა!

სანდრო შეჩერდა, ჰატარა ხანს ჩაფიქრდა და ბავშვისკენ გაქანა:

— ჩემი ბაჭი, ბიჭოუნა... მოდი, გენაცვა, მოდი მოდი!—მიუაღერს სანდრომ და ბავშვი ხელში აიფანა, თან მისამსახურეს ელანარაკებოდა:

— ძიძა, წუხელი ხომ არ უტორია?

— არა, ბატონო, არ უტორია, ისე კარგად ბუძინა, რომ...

— კარგად ეძინა? კარგად სძინებია ჩემს ბიჭოუნას... ხომ კარგად სკამს, ჰა, ძიძა?

— კარგად სწამს, გუსინ ვუღარ გავაძლე, იმდენი წამე—უზანუხებდა ძიძა განარებულა, რომ ბატონი ესაუბრებოდა.

— ჰოო, ბევრი არა ჰამო, ბიჭოუნა...

— შენ კიდეც არ ჩავიცვამს?! თერთმეტი საათია უკვე!

შესიხსა კარებში გაჩერებულმა ცოლმა.

სანდრო დაფაცურდა.

— ჰო, ჰო, რომელი საათია?! ოჰ, დამიგვიანდა, დამიგვიანდა... აი, ძიძა, დაიჭირე ბავშვი... ახლავე, ახლავე, ჩემო კარგო, ჩაი ხომ მზად! არის?—სანდრომ

პატარა ხანს იტრიადა ოთახში, ბოლოს მოისწრა და პირისპირ ოთახში სჩქარად შევიდა.

— მართლა თურთმეტი სიათია! აბა ჩემო კარგო, ჩაი დამაღვიძე, ჩქარა, ჩქარა—ეუბნებოდა ის ცოლს და თან ფაცხი-ფუცხით ივარცხნიდა თავს, საეულოს იკეთებდა და წასასულელად ვმხადებოდა.

— სანდრო!—შეაჩერა ცოლმა, როდესაც სანდრომ სჩქარად ცხელი ჩაი დალია და წმოდგა.—რომ მიდიხარ ანგრე...

— ვიცი, ვიცი, რაც გინდა მითხრა—შეაწყვეტინა სანდრომ ცოლს სიტყვა—შინაურ წაქმეუბზე გინდა მომუშაობა, არა? მაგრამ—სანდრო მიაუხლოვდა ცოლს და ორივე ხელი გამართავა—შენ ხომ კარგად იცო—საცლადვი ვილოთი დაიწყო იმან—რომ მე მაგ საქმეებისა არ გამეგება რა. შენ ხარ ჩემი სსახლის მინისტრი, როგორც გინდა ისე მოაქეცი, ვოველივე განაგე შენი სურვილისამებრ...

— კარგი, მაგრამ, ფულია?

— ფულია?! ფულია!—დადმიწა სანდრო და ცოლის ხელები გაუშვა—ფულს ვიშოვნი, ვიშოვნი—უბნებდა მხიარულად შესძახა სანდრომ—რამდენი გინდა? აი, მე დღესვე... ერთის სიტყვით ვიშოვნი სადმე, ვიშოვნი... ბიჭიკუნა, ბიჭიკო!—მოუბრუნდა ის ბავშვსა, შემდეგ ისევ ცოლისკენ შემოტრიალდა.—ხომ არ მიჯავრდები, ჭა, ჩემო კარგო? მიჯავრდები?

— შენზე რომ არ შეიძლება გაჯავრება—გადიქნია თავი ახალგაზრდა ქალმა და მწარედ გაიღიმა.

ეს სიტყვები სანდროს აღარ გაუგონია სჩქაროდ ჩაიცივა ზაღტო დაიხურა ქუდი და კარში გავიდა. აქ თავისუფლად ამოისუნთქა, თითქო უსამოვნო საქმეს თავი დასწია და დაშვიდებული სხით, მხიარულად და ამხარტაუნულად დიდ ქუჩისაკენ დაეშვა.

(დასასრული იქნება).

სვ. ყ—ნი.

შინაური მიმოხილვა.

ყოველ ხალხში ხშირია ის მოვლენა, რომ გამოჩენილი მოღვაწე, შორს მქვერცხელი აზროვანი, ოცნებით სახეს მგოსანი, ნიჭიერი რეფორმატორი თავის სიცოცხლეში ვერ ჰპოვებენ დაფასებას, ხშირად დევნას განიცდიან და თანა-შემამულეთა მიერ ათვალწუნებულნი სულს ლევენ, მაგრამ რაც უნდა იყოს, ისეთ მდგომარეობას ვერც ერთი ხალხის მწერალი ვერ განიცდის, როგორცაა ჩვენში დღეს. უთვალადი ხელნაწერები, შესანიშნავი გამოკვლევანი ქართულ ენაზე, რომელნიც დღეს

ამკობენ სხვა და სხვა მუზეუმებს, მოწმობენ, რომ წინეთ, ძველ დროში, ჩვენში მწერლობას აფასებდენ, პატივს სცემდენ და ხალხს იმდენი შეგნება და ძალი ჰქონდა, რომ თავის წარჩინებულ შვილებს მუშაობის საშუალებას აძლევდა, ამხნეებდა მათ ზნობრივად, ასაზრდობდა ქონებრივად. დღეს კი სულ სხვა ხანა დაგვიდგა. ჩვენი კულ შემწვარი ინტელიგენტობა არც თავის ხალხისთვის ვარგა და არც სხვისთვის, ხალხი კი ათას მხრით შევიწროებული თავის თავსაც ძლივს უძლებდა. ასეთ პირობებში იშვიათია ისეთი ქართველი, რომელიც თავის ნიქს აპყვეს, არავითარ დაბრკოლებას არ დაერიდოს და თავის სიცოცხლე თავის ერს მსხვერპლად შესწიროს. ერთს ასეთს ქართველთაგანს ეკუთვნის ჩვენი მწერალი ეგნატე ნინოშვილი. მისი პიროვნება ეს შეუწყვეტელი ტანჯვაა ხალხის კეთილდღეობისათვის, შეუწყვეტელი მისწრაფებაა მის გავლიძბერს და აღორძინებისათვის. და აი მუდამ გაქირვებული, მუდამ მშვიტ-მწყურვალი, ბოლოს დასწეულებული, შეუღრეკელად მებრძოლი ესალმება წუთი სოფელს. ის ჩვენი აუტანელი ცხოვრების მსხვერპლია. მით უფრო მიმზიდველი და წარმტაცია მისი პიროვნება და აი კიდევ მაღლიერი თანამემამულენი ცდილობენ მას ძველი აუგონ, რისთვისაც უკვე საგრძნობელი თანხაა შეგროვილი. ხოლო ახლა გადასაწყვეტია, სად უნდა დაედგას ეს ძველი. ზოგს სურს ტფილისში, ზოგს იმის მომხრეა, რომ ძველი დაედგას ოზურგეთში. ჩვენც ამ უკანასკნელ აზრის მომხრენი ვართ. ძველის დადგმის ორგანიზაციის აზრი აქვს, ერთი—ესაა პატივისცემა, მეორე—გამოჩენილ ადამიანის სურათი, მისი გახსენება, მისი შეხედვა ჩვენ გვახმნევენებს, მაღლა გვწევს, საზოგადოებრიობას აღვიძებს და აცხოველებს ჩვენში. თუ ამ შეხედულებას დავადგებით, მაშინ, ცხადია, უნდა ვეცადოთ, რომ ყოველ კუთხის გამოჩენილ ადგილს როდენიმე ძველი იყოს. ეგნატე ნინოშვილის ნაწერებს, რასაკვირველია, საყოველთაო მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ისიც აშკარაა, რომ ის გამოიზარდა გურიისში, ნაწარმოებთა გმირები გურიის ცხოვრებიდან არიან ამოდებულნი. თვითონ ისიც გურიაშია დასაფლავებული და იქვე უნდა დარჩეს. რასაკვირველია, სასურველია, რომ ძველი ცოტა თვალსაჩინო ადგილს იყოს დადგმული. ასეთი ადგილია გურიაში ოზურგეთი, სადაც უნდა დაიდგას ძველი.

* *

როგორც მოგესხენებათ, ჩვენმა მემამულეებმა გაუსვს ხელი და რაც რომ მამული შერჩენიათ, ყიდიან და ყიდიან. ისიც მოგესხენებათ, რომ ამ

მამულებს უმეტესად უცხოელები იქნენ. ამ გარემოებამ რუსული გაზეთის ყურადღებაც მიიპყრო და აი „გოლოს კავკაზა“ დასკვნის: მამ მართალი ყოფილა ის აზრი, რომ კავკასიაში (უნდა ვიგულისხმოთ საქართველო, რადგან მამულის ფანტვა მხოლოდ ქართველების სენია) საკმაო მამულები ყოფილა უცხო ხალხის დასასახლებლად. ჩვენ კარგად ვიცით, რომ როცა რუსის გაზეთი მუდამ ქადაგებს—გადმოვისახლოთ ხალხი რუსეთიდანო, მას მართო პოლიტიკური მოსაზრება ალაპარაკებს, მისი მისწრაფებაა ჩვენი გათქვება, დაქუცმაცება და მოსპობა. მაგრამ უბედურება ისაა, რომ ამ მიზანს ჩვენში ემსახურებიან ისინი, ვისაც ჩვენი მდგომარეობა უნდა ესმოდეს, ვინც უნდა იცოდეს, რომ ჩვენს ხალხს გასაქანი არ აქვს, რომ მამულის სივიწროვე ზოგ ადგილს იქამდს მივიდა, რომ ხალხი იძულებულია აიბარგოს და უბინად ენტილოს ცის ქვეშ.

* *

რომ ჩვენში დღეს საოცარი სისწრაფით იცვლება მამულის მფლობელობის სარკე, რომ ამ ცვლილებას პირდაპირ ეტყობა მისწრაფება სხვა ხალხების მიერ ჩვენი მიწა-წყლის დაქერისა, ეს ყველასთვის იმდენად ცხადია, რომ ამაზე ლაპარაკი მეთია. მაგრამ საუბედუროდ ზოგ ადგილას თურმე ჯერ კიდევ დარჩენილან ისეთი გლეხები, რომელთაც სწამთ დღეს თუ არა ხვალ მაინც მამულები ჩვენ დაგვრჩებაო. ჩვენ კარგად ვიცით გლეხის უნუგეშო მდგომარეობა, ისიც ვიცით სიღატაკე და თანამედროვე წყობილების უსამართლობა კაცს რას აფიქრებინებს, მაგრამ ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ ახლო მომავალში მამულების უფასოდ, უსესყიდლოდ ხელში ჩაგდება პირდაპირ უაზრო, მანეე ოცნებაა. და თუ სადმე სოფლის მუშის რაიმე საშუალება შესწევს ერთი ნაქერი მიწა შეიძინოს, ვინც ამ შემთხვევაში ხელის შეწყობის მაგიერ, ხელს შეუშლის, ის პირდაპირ ხალხის მტერია. პირიქით ჩვენ კარგად უნდა ვიცოდეთ, რომ რამდენი დრო გადის, იმდენი მიწის ფასი იწევს, რადგან მსურველთა რიცხვი იზრდება, გარდა ამისა ჩვენში ეკონომიურ მოსაზრებას ზედ ერთვის პოლიტიკურიც და მიწის საკითხი ბევრ შემთხვევაში პოლიტიკურ საკითხათ იქცევა; ერთს ეპატრეებიან მობრძანდი, საქმეს მოგიწყობთ, ფულს გასესხებთ შედავათით, ისეც დაგებმარებითო, მეორეს კინწის კვრით ისტუმრებენ, და ეს მეორე სწორედ ჩვენ ვართ. ამიტომაც გვმართებს მეთი სიფხიზლე და შეგნებით მოქცევა. და სადმე კიდევ თუ დარჩინილა მეოცნებე სოფელი, რომელსაც ჰგონია, რომ

მამული უფასოდ ხელში ჩაუფარდება, ჩვენი მოვალეობაა გაეფრთხილოთ, გამოირკვოს თავიდან ეს ოცნება; თორემ დღეს ხომ სხვის მამულზე ცხოვრობს, ადვილად შეიძლება, ხვალ სულ არეკონ ამ მამულიდან, როგორც ამას ჩადიან ახალშენის გერმანელები და სხვა დასასახლებლად მისული ხალხი.

თუ ჩვენ საზოგადოდ დავდარიბდით კულტურული ძალებით, ერთ დარგში კი მეტად გავმდიდრით. ესაა დიპლომატიური სარბიელი. თქვენ გაიკვირებთ, მაგრამ თუ არ გჯერათ, დაეკითხეთ ჩვენ რუსულ გაზეთების რედაქტორ-თანამშრომლებს. როცა გაიკვირებთ, რომ ქართულ ენაზე ორი გაზეთი ძლივს ხეირობს, როცა ჩვენს პრესას მუშაკნი მეტად მცირედი ყავს, ხოლო რუსულად ტფილისში აგერ სამი ფაზეთი გამოდის, სადაც სულ ქართულები მუშაობენ, აგრეთვე იბეჭდება რუსული გაზეთები ბათომსა და ფოთში, სადაც ქართულ გაზეთის ხსენება არ არის, როცა ამ ვითომდა ჩვენი ცხოვრების გულშემატკივარ ვაჭბატონებს შეეკითხებით, რა გაუწებთ, რატომ სამშობლო პრესას არ ეხმარებით, თუ წერის ჟინი გაქვთო—ისინი ზიზღით გიპასუხებენ, ჩვენ ქართულ საქმეს ვიცავთ, ჩვენ ვქმნით საზოგადო აზრს და ვემსახურებით ჩვენი სამშობლოს ინტერესების დაცვასო. თუ რა დაცვაა ჩვენი ან ვისმე ინტერესებისა ამ რუსულ გაზეთებში, თქვენც კარგად იცით; რომ მათი არსებობა როგორც ზნეობრივად, ისე მატერიალურად ჩვენთვის მანეეა, ესეც ცხადია. მანეეა იმით, რომ საზოგადოების ერთს ნაწილს აშორებს ქართულ მწერლობას, აშორებს როგორც მკითხველს, ისე თანამშრომელს და ამით ასუსტებს ჩვენს ძალას. ხოლო რაც შეეხება მათ დიპლომატობას, ეს, დამერწმუნეთ, მათაც არ სჯერათ. სხვებზე არ ვიტყვი, ხოლო დღევანდელი გაზეთების ხელმძღვანელები გაზეთში მომგებიან საქმეს ეძებენ, ეძებენ ისეთ საქმეს, რომელიც მათ ლუკმა პურს მისცემს. მეტი არაფერი. ეს დიპლომატი, მხოლოდ თვალთმაქობაა. მხოლოდ ჩვენ ის გვაწუხებს, რომ ზოგიერთს ჩვენგანს ეს თვალთმაქობა გულწრფელობათ მიაჩნია და ხელს უწყობს მათ, სუბსიდიასაც კი უნიშნავენ ზოგიერთი საზოგადოებრივი დაწესებულებანი. ვიქრობთ, რომ თუ ვინმე მართლა ჩვენი საქმის გულშემატკივარი მოიპოვებ იმ რედაქციების გარეშე, დროა გონს მოვიდნ და თუ რამე ღნოე შესწევს, ისეც სამშობლო ლიტერატურას უშველონ.

* * *

ხოლო დროის საზოგადოებრივმა ქართველებმა, რომელმაც მთელ რუსეთის იმპერიაში მცხოვრებ

ერებში კულტურულ ცხოვრების მაგის ცემა ააჩქარა, ჩვენში თითქო წინააღმდეგი გავლენა იქონია. უკანასკნელ დროს ქართულ ენაზე წიგნების ბეჭდვა თითქმის შესწყდა. ეს მეტად სამწუხარო და ღრმად ჩამაფიქრებელი მოვლენაა. მით უმეტეს გავგეხარდა, როცა დავინახეთ ორი დიდი ტომი თედო რაზიკაშვილის მიერ შეკრებილ და ამხანაგოაის მიერ გამოცემული „ხალხურ ზღაპრებისა.“ ხალხური სიტყვიერება და უსრეტელი წყარო ყოველივე შემოქმედებისათვის. ის მეცნიერული განძიცაა, სადაც მსწავლულნი შეისწავლიან ხალხის ყოფა-ცხოვრებას, შეხედულებათა, ზნეობრივ მიდრეკილებათა და სხვა. მაღლობა შემკრებს და გამოცემვით.

მოკლე მიმოხილვა ქართულ მწერლობისა უძველეს დროიდან მომზადების ხანა.

II.

მიქელ მოდრეკილი. მიქელ მოდრეკილი ცნობილია როგორც ერთი შემდგენელია „მატერის“ კრებულისა. იმავე ეკუთვნის უკვე აღად დიდი ხელნაწერი „საგალობელი“. ამ კრებულში ქებათა-გალობანი დაწვრილ არიან რიგ-რიგად; თვითრად. ეს ძვირფასი და შესანიშნავი ხელნაწერი, რომელიც ინახება თფილისის საეკლესიო მუზეუმში, ზირველად აღწერა მდ. კარბელა-შვილმა, — მურე — დ. ბაქრაძემ. ¹⁾ გულ-მოდგინედ, ფრცხლად და ფასდასადებთ ისტორიულ ახსნა-განმარტებით (კომენტარით), გარჩია კი მ. ჯანაშიელმა თავის წიგნაკში „сокровище X вѣка“ (1891 г.).

მართლაც. ეს ხელნაწერი საუჩუკო, განძად უნდა ჩათვალოს არამც თუ ქართულ სასულიერო ლიტერატურაში, არამედ მთელს მსოფლიო მეცნიერებაშიც კი. როგორც ირწმუნება მკვლევარი თ. ჟორდანიას, ამისთანა დიანს შესანიშნავი და უძველესი კრებული საგალობლებისა თითქმის, შეიძლება სრულებითაც კი, არ მოიხილებოდა ევროპის მუზეუმებშიც. ²⁾

მეცნიერული გამოკვლევა ამ კრებულისა ნათელს მოჭეფებს ბნელს ხანას და ისტორიას ძველებური სასულიერო ქებათა-გალობებისა; ასეთი გამოკვლევის შემდეგ ჩვენ შეგვიძლია თამამად ზისუხი მივცეთ შემდეგ კითხვას: როგორ განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან კონსტანტინეპოლელი, იერუსალიმელი, ქართული და სხვა აღმოსავლეთის მართლ-მადიდებელი ეკლესიები საეკლესიო ღვთის მსახურების წეს-რიგში და აღსრულებაში.

¹⁾ იხ. „საქართველო“, ისტორია“, გვ. 246.
²⁾ იხ. თ. ჟორდანიას: „ქრონიკები“, ნ. 1 გვ. 111.

დღიერ უცხო და საყურადღებოა ის ნიშნები (ნიშნები), რომლითაც არიან დაწვრილნი „საგალობელი“ მოთავსებული ქების-გალობანი, შესანიშნავი არიან შინაარსითაც; ისტორიკოსები ბევრს რამ საყურადღებოს და უცხოს იპოვიან მათში; მაგალითად მიქელის „საგალობელი“ მოთავსებული ქებათა-გალობანი არ არიან შეტანილნი აღმოსავლეთის ეკლესიის მე XI-XII საუკუნეების ამ გვარსავე კრებულებში. წესი და რიგი მიქელის ქებათა-გალობების დაწვრილობისა შესამჩნევად განიხილვა აღმოსავლეთის ეკლესიისაგან მიღებულ წეს-რიგისაგან. ზოგიერთი წმინდანების სახელები, რომლებიც ისწინებიან „საგალობელი“, სრულიად არ არიან მოხსენიებული მსოფლიო ეკლესიის სეინაქსრებში (მოკლე ცხოვრება წმინდანთა).

„საგალობელი“ არის ერთი შენიშვნა თვით მიქელის იმის შესახებ, რომ მან ეს ქებათა-გალობანი შეკვრიბა სხვა და სხვაგან და რომ მან შეიძლებისმებრ შეაგროვა საუკუნეა ქებათა-გალობანი, რაც კი მოიხილებოდა ქართულს ენაზე (გადმოთარგმნილი ბერძნულიდან და მეხურადან ე. ი. სომხურიდან). მართლაც სხვა და სხვა შინაწერები კრებულისა ამართლებენ მიქელის სიტყვებს, რომ „საგალობელი“ შედგენილია ბერძნულ, მეხურ და ქართულ ქებათა-გალობებისაგან... ზოგიერთნი ქებათა-გალობანი დასახელებულიანი არიან „ბერძნული“ ანუ „ბერძნულ მწერლებისა“ ¹⁾ (კოზმა იერუსალიმელისა, მ.ქსიმოსი, ანსტასისა); უმრავლესობა კი დასახელებულია: „ქართული გადმოღება“, კიდურ წერილობა (აკროსტიხი) ქართული“, ან და აწერია ქართულად ავტორების სახელები (ასრა, იოანე და დავითი მტევეარი, სტეფანე ტეონდიელი და სხვა). მხოლოდ ქებათა-გალობის უმცირესს რიცხვს კი აწერია: „მეხური“, ე. ი. სომხური.

ამ მოკლე მიმოხილვიდანაც მტკიცდება ის ფაქტი, რომ აღმოსავლეთის ეკლესიაში მე-XII საუკუნემდე არ არსებობდა ერთგვარობა წირვა-ლოცვის წეს-რიგში. მართლაც, როგორც სხანს ზოგიერთ ქართულ ისტორიულ წყაროებიდან, იერუსალიმის, ანტიოქიის და საბერძნეთის ეკლესიაშიც არსებობდა შესამჩნევი განსხვავება ზოგიერთ წმინდანების პატივსაცემად დანიშნულ დღესასწაულების უქრობაში და მათი წეს-რიგის შესრულებაში. რაც შეეხება ქებათა-გალობებს, ისინი ერთსა და იმავე საზღვარსაგან განსხვავდებოდნენ: მდიდარ საუდრებში სრულდებოდა ღვთის მსახურება დიდებულად; აქ საგალობლებიც გამომჩვენებითი იყო; დარბებში კი — წინაუკმით. მე-XI საუკუნეში ამგვარსავე მოვლენას ვამჩნევთ, არამც თუ იერუსალიმის და ანტიოქიის საზღვარსაგან, კონსტანტინეპოლშიც, რომელიც ეგვიპტე უფრო მდიდარი და განათლებული იყო.

²⁾ იხ. „საგალობელი“ 249.

ამას მოწმობს წმ. გიორგი მთაწმინდელი, რომელმაც მე-XI საუკ. გადმოიღო ქართულ ენაზე მთელი წლის ქებათა-გალობანი. ამ ხელთ-ნაწერში (XI ს.), რომელიც ინახება თფილისის მუზეუმში ¹⁾ მთავრდება მინაწერი წმ. გიორგისა, რომელიც ამოწმებს ამ ფაქტს: „იღაცეთ მონა ღვთის გიორგისათვის“, სწერია აქ, „ბევრი შრომა და მწუხარება გამოიარა მან ამ ქებათა-გალობის შედგენის დროს, რომელიც მანამდე არ იტყობოდა არც ჩვენს სმენას, თითქმის არც ბერძნებისას, რადგანაც იმათშიც (ბერძნებში) არ მოიპოვება ეს სვინაქსარი, გარნა მხოლოდ აია-სოფიოში და სტუდის მონასტერში ²⁾ ცხადია, რომ წმ. გიორგისგან გადმოთარგმნილი კრებულები არა მხოლოდ თუ არ უფროა გავრცელებული საქართველოში, საბერძნეთშიც კი მოიხსენიება მხოლოდ შესანიშნავ სოფიის საყდარში და სტუდის მონასტერში.“

სეშობად თქულებიდანაც ცხადია, თუ რა ძვირფას საუნჯეს წარმოადგენს „საგალობელი“ მიქელ მდრეკიდისა. ის ცხადად მოწმობს, თუ რა განსხვავება არსებობდა მე-XII საუკ. აღმოსავლეთის ეკლესიებში წირვადოცვის წეს-რიგის შესახებ. უნდა ვიფიქროთ აგრეთვე, რომ ამ „საგალობელში“ დაცული-შენახულია ისეთი ქებათა-გალობანი, რომელნიც გავრცელებული იყვნენ აღმოსავლეთის ეკლესიებში (იერუსალიმის და ანტიოქიის), და ეს კი დაკარგულნი არიან მეცნიერებასათვის. მასში დაცულია აგრეთვე ბევრი ქებათა-გალობანი ქართულ და სომხურ ავტორებისა, რომელნიც მე-XII საუკუნიდან, მომეტებულად ურბნის-რუისის კრების შემდეგ (დავით აღმაშენებლის დროს), ხმარებაში არ იყვნენ და შემდეგ მთლად დაიკარგნენ. როგორც ვიცით, ურბნისის კრებაზე უარყოფილ იქნ. ძველი წეს-რიგი წირვადოცვისა და შემოდებული—თონის მსებისაგან ახლად თარგმნილი წიგნები. ³⁾

მიქელის „საგალობელი“ დაწერილია 963—974 წლებში, დავით კურაპალატის, მეფე გურგენის და ბაგრატ III მეფობის დროს, იმ დროში შესანიშნავ მსტერის დავრამში. მიქელის ცხოვრების შესახებ ჩვენ ძლიერ ცოტა ცნობები გვაქვს. ვიცით მხოლოდ, რომ ის იყო ძმა მთარგმნელი დავით მტბეკარისა (X საუკ.) და ღვიძლი ბიძა იოანე მტბეკარისა, რომელიც ცნობილია ისტორიაში „ბერაის“ სახელით.

იოანე მტბეკარი. იოანე ითვლება „მსტერის“ კრებულის შემდგენელად. ის იყო ძმისწული მიქელ-მდრეკიდის. იოანე—მესამე „მტბეკარია“: ბირველი იყო სტეფანე (918 წ.), ბოლოს დროს ჭეოსდიდელი, და-

¹⁾ თ. ურდნაია. „ქართული“ 6. I. გვ. 120.
²⁾ გვ. 312.
³⁾ დ. ბაქრაძე. საქ. ისტ., გვ. 246—247; თ. ურდნაია „ქრონიკ.“ 6. I, გვ. 113....

წერი გობრანის ცხოვრებისა; მეორე—დავით, ბიძა მიქელ მდრეკიდისა; მესამე—იოანე... ეს უკანასკნელი დახატულია მიქელის „საგალობელში“ და, როგორც სხანს სხვა-და-სხვა მინაწერებისაგან, უფროა ავტორი ბევრ ქართულ ქებათა-გალობისა, რომლებიც კრებულში არიან მოთავსებული. მართლაც, კრებულში სწორად ვხვდებით შემდეგ შენიშვნებს: „იმა კო (მწუხრად საგალობელი მესხი) იოანესი, მტბეკარის ეპისკოპოსისა, ქრისტე, დმერთო, შეიწავლე სული მისი“ ⁴⁾.

რაც შეეხება მიქელს, ესტატე სინაელს და იოანე შავმთელს, რომლებიც ჩვენ მოკისხნიეთ მე-IX—X საუკ. მთარგმნელების რიცხვში, მათ შესახებ ბიბლიოგრაფიული ცნობები თითქმის არ მოგვაპოვება; ვიცით მხოლოდ, რომ ისინი იყვნენ ნაყოფიერი მთარგმნელები ⁵⁾.

ამ ხანაში ქართველებს ჰქონდათ ზედსტრინაში დგაწდ-შემოსილნი და მთარგმნელნი ქალებიც. ქართველი ქალები-მონაწერები გავრცელებიან და მხნედ ემსახურებოდნენ ლიტურტიურას და განათებას. ზრ. მარნის სიტყვით, დარს-შესანიშნავა წერილი იერუსალიმელ ქართულ იმ ხელნაწერისა, რომელშიც სხვათა შორის, შესახულია დაკარგული ისტორიული ძეგლი—დატყვევება სპარსელებსაგან იერუსალიმისა 614 წ. წმ. სიპიანის ცხოვრების ტექსტის შემდეგ მოთავსებულია წერილი ეკატერანესი, მტროას ქალაქელია. ამ წერილიდან სხანს, რომ ამ ეკატერინემ „დასწერა“ (სთარგმნა) ზემოხსენებული ცხოვრება. ხელნაწერი გადაწერილია ვინმე ბასილისაგან, რომლის მინაწერებიდან ჩვენ ვგებულობთ, რომ 1) ის უფროა აღზრდილი „პატიოსან დებისაგან“, მონაწერებისაგან, და 2) რომ თვით ქართული ხელნაწერი გადაწერილია ამავე „დების“ ხარჯით. ⁶⁾

ი. ნ. ვართაგვა.

საინფორმაციო შეკრებივა რუსეთთან.

შაბენელი დრო იყო საქართველოში რუსეთის დამკვიდრების პირველი ხანა. ის შავი ღრუბლები, რომელთაც იძულებული გახდადეს საქართველო ჩრდილოეთისკენ გაეწვდია ხელი, ებლა უფრო აირივნენ და მძლავრად დაუქროლეს საქართველოს.

¹⁾ „საგალობელი“ გვ. 56, 78, 137, 241, 523, და სხვ.
²⁾ ა. ცაგარელი. Спомена Грүзии съ св. Землею и Синаемъ“. пал. сѣор. 1888 г., т. IV. ილაგაგაგა—გვ. 134, 199, 203, 206, 210, 213, 217, 222, 240; 80-ძელაგა—გვ. 197, 199, 204, 227; მსტაბაგაგა—გვ. 38, 130.)
³⁾ პრ. მარტი „Цер. Вѣд.“, 1907, № 3.

რუსეთის მხედრობის გამოვლამ კავკასიის ქედზედ ყალყზედ დააყენა ისინი და შიშის ჟრუანტელმა დაუარა. ვაი თუ ღღეს თუ ხვალ ჩვენც საქართველოს ბედი გვეწიოსო და ერთბაშად აირივნენ ყველანი. დაღესტანი საინგილოს ლეკებიანათ, რომელთა ხელშიც იყო მაშინ საინგილოს ქართველების ბედ-იღბალი, განჯა, შუშა, შექ-შირვანი და სხვა სახანოები ბრაზით ცეცხლსა ჰყრიდნენ და ყოველ ღონეს ღონობდნენ, რომ რუსებისათვის კული ამოცულებინათ საქართველოდან. ამ ავღიზიზებულ ცეცხლს ხელს უწყობდნენ საქართველოს ბატონიშვილნი, რომელნიც ისედაც აწეწილ-დაწეწილ საქართველოს რევდენ და ილაჯგაწყვეტილ მცხოვრებთ აღარ იცოდნენ ვისი დაეჯერებინათ და ვისთვის ეყმოთ. სწორედ ამ დროს გავარდა საქართველოს ბატონიშვილი ალექსანდრე—ეს უკანასკნელი მაგიკანი საქართველოს პოლიტიკური თვითარსებობისა და დაუძინებელი მტერი რუსეთისა, რომელთანაც ვერც მუქარამ, ვერც დაყვავებამ ვერ გასკრა და ისე ჩავიდა სამარეში ეს დიადი მოტრფილე სამშობლოში, რომ მისი ღრუბელი აღარც კი დაუნახავს¹⁾. გავარდა თუ არა ეს ვაჟკაცობითა და მოხერხებით განთქმული გმირი, რომელსაც დიდი გავლენა და პატივი ჰქონდა საქართველოს ყველა მეზობელ ერებში, მღვლეარებამ ერთი-ორად იმატა მეზობელ სახანოებში. დაღესტნის ბატონმა ომარ-ხანმა ალექსანდრეს გავარდნით გული მოიცა და საინგილოს ლეკებიანათ, რომელნიც დაუძინებელი მტერნი იყვნენ საქართველოსი, დაიძრა საქართველოსაკენ. მაგრამ არც საქართველოში ახლად დამკვიდრებულ რუსებს ეძინათ, გიორგი მეფე ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო და გენერალს ლაზარევს, რომელიც მაშინ საქართველოში მინისტრის კავალენსკის წასვლის შემდეგ მთავარი გამგე იყო, ჯეროყანს დახმარებას უწყვედა. ლაზარევმა და ბატონიშვილმა იოანემ ხელდახელ შეწყარეს ჯარები ქართველებისა და რუსებისაგან შემდგარი და სასტიკად დაამარცხეს ლეკები იორზედ, რომელშიაც ლაზარევის მოხსენების თანახმად 2,000 კაცი მოჰყვდა ლეკების მხრივ და გარდა ამისა დაიჭრა თვით ომარ-ხანი.

ეს პირველი დამარცხება იყო ლეკებისა, მაგრამ ამ დამარცხებით ლეკები ფარ-ხმალს არ დაპყრიდნენ და საქართველოს აწიოკებას თავს არ

დაანებებდნენ. მთელს კავკასიაში ქარ-ბელაქნის²⁾ ანუ დღევანდელის საინგილოს ლეკებზედ გულ-აღებული, განებვირებული და თავდასული არავინ იყო. იმათ არავისი შიში და რიდი ჰქონდათ, მთელი კავკასია ფეხ ქვეშ ჰქონდათ გათელილი, დაწყებული ბელაქნიდამ ახალციხ-ახალქალაქამდის და შირვან-ბაქომდის; მათის შიშითა ფრთხოდნენ შექისა (ნუხისა), ელისისა, განჯისა და სხვა სახანოები. ამიტომ ლეკებს ეს პირველი დამარცხება აინუნშიაც არ მოსდიოდათ და ქარ-ბელაქანს—ამ სამხედრო ბანაკს, რომელიც მუდმივ შხად იყო მტრის დასაცემად, ისევ მაღლა ექირა ძლიერების დროშა. რუსეთიც კარგადა გრძობდა მათს ძლიერებას და ჯერ კიდევ ხეირიანად ფეხი არ შემოედგა საქართველოში რუსეთის მხედრობას, რომ გენერალი კნორინგი თითქმის თხოვნით მიჰმართავს მათ ზავი ჩამოვადლოთ ერთმანეთში და ურთი ერთის მტრობასა და შუღლს თავი დაეანებოთ. გალაღებული ლეკები არაფრათ აგდებდნენ კნორინგის წინადადებას და ასეთს ორქოფა პასუხს აძლევდნენ: „მშვიდობიანობის ჩამოგდება ორ მოსახლევერ ერთა შორის დიახ რომ სასურველია და საჭირო. ჩვენ წინადაც ჩამოგვიგდია ასეთი ზავი ირაკლი ხანთან (ერეკლე მეფესთან), თქვენთან მით უმეტეს უფრო სასურველია ასეთი ზავი, მაგრამ გვეშინიან იქნებ პირობა ვერ შევასრულოთ და მაშინ ხომ პირშავნი გამოვალთ თქვენს წინაშე. თქვენ მზავსი არა ხართ ირაკლისა და სხვა ხანებისა, თქვენ წარმომადგენელი ხართ დიდის ფადიშახისა. ჩვენ არ გვეკადრების თქვენთან პირის გატეხა. ზავს ჩამოგდებენ ხოლმე ჩვეულებრივ ერთმანეთში თანატოლნი, ფადიშახის თანატოლი კიდევ ფადიშახია. აი ჩვენი პასუხი“³⁾. ამ გვარს პასუხსა სწერენ ბელაქნელნი და ქარელნი.

ზევით რომ მოვიხსენიეთ, არამც თუ ეს წინადადება, იორზედ სასტიკი დამარცხება ომარხანისა და ალექსანდრესი აინუნშიაც არ მოსდიოდათ ლეკებს და ამიტომ კვალად განაგრძობდნენ თავიანთს თარეშს. 1804 წელს ლეკებმა ააოხრეს თბილისის ცხვირ წინ მტკვრის მარცხენა მხარეზედ მდებარე ქართველთა მრავალი სოფლები და ტყვედ წაიყვანეს ასზედ მეტი ქალი და კაცი და 300 სუ-

¹⁾ ბ. ალექსანდრე მარხია სპარსეთის ქალ. თავრიზში, საქართველოს რუსეთთან შეერთებას ვერ შეურიგდა ეს სახელწვანი გმირი და სრულიად მოშორდა საქართველოს. (იხ. კავკასიისა ვოინა, პორტოვა).

²⁾ ქარ-ბელაქანი ძველად ქართველთა სოფლები იყვნენ, მაგრამ მას შემდეგ რაც შახაბაზმა ქართველობა ყიზილბაშში გადაასახლა, ლეკები დაეპატრონნენ ამ სოფლებს, მათში აირივნენ მცირედ დარჩენილნი ქართველები და სრულიად გალექდნენ.

³⁾ იხ. Акты кавказской археографической комиссии т. I.

ლი სხილფეხი საქონელი. ამავე წელს ყაზახთა ცხენების ჯოგს დაეცნენ და გაირეკეს, ცოტა ხნის შემდეგ კიდევ სოფელ ველისცხესთან მუშაატერის პოლკის ჯარის კაცებს რაც ცხენები ჰყავდათ სულ ერთიან მოსტაცეს⁴⁾.

მაგრამ ლეკები უფრო ცუდს დღეს აყრიდნენ საქართველოს ახალციხის მხრიდან. აქ ახალციხის ფაშას ჰყავდა მათგან შემდგარი დაქირავებული ჯარი და აი სწორედ აქედგან ესხმოდნენ ხოლმე საქართველოს. ახალციხის ფაშას მაშინდელი საქართველოს გამგე ლაზარევი სთხოვდა აეკრძალა ლეკებისათვის საქართველოს აკლება-აწიოკება, ფაშა სიტყვით ყველაფერსა ჰპირდებოდა, მაგრამ საქმით სულ სხვა გამოდოდა და ლეკები თავისას არ იშლიდნენ. რუსების მუქარა მათზედ არა სჭრიდა, ორ პირი და გაუტანელი ლეკები მელასავით იქცეოდნენ, თან მფარველობასა და ქვეშევრდომთ მიღებასა სთხოვდნენ რუსეთს და თან აკლება-აწიოკებას არ იშლიდნენ. ამავე წელს, როცა ლაზარევი კახეთის საზღვრებს უვლიდა, ქარ-ბელაქნელებმა დებუტაცია გაუზახენს და სთხოვეს ქვეშევრდომად მიღება. მაგრამ, გენ. ლაზარევი ამ გვარს მათს თხოვნას ექვით შეხედა და შემდეგი პირობა დაუდო: „ნიშნად ერთგულებისა ვითხოვ მძევლებად მურთუზ ალი აბდულის გვარისაგან მის სიძეს მაგამეთის და გუდჯარს ანანიანთა გვარისაგან, რომელთაც შევიწახავთ, როგორც მათ შემფერის და რომელნიც პასუხის მგებელნი იქნებიან თუ თქვენი სოფლები შემოგესვიან საქართველოს, ან კიდევ გზას მისცემენ ყაჩაღთა ბრბოებს საქართველოს ასაკლებად წამოსულებს“⁵⁾. ლაზარევი მოსულეებს თან გაატანა კნ. ადამ ბებუროვი, რათა თვალყური ედევნებინა, რა ნაირ შთაბეჭდილებას მოახდენდა მათზედ ლაზარევის წერილი.

ლაზარევის წერილმა ყალყზედ დააყენა გაღაღებული ლეკები, იმათ არც აცივათ, არც აცხელაუ, ბრაზ-მოსულთ ლუკმა-ლუკმა აქციეს ლაზარევის წერილი, მერე მისცივდნენ დებუტატებად წასულებს, გადაუბუგეს სახლ-კარი, ერთი მთგანი ალია სიცოცხლესაც გამოასალმეს და ლაზარევის ცივი უარი სტკიცეს.⁶⁾

მოტყუებულმა ლაზარევი აღარ იცოდა რა ექნა, როგორ მოეგრიხნა კისერი აღვირ წახსნილ ქარ-ბელაქნელებისათვის, იმან განიძრახა ფიცხლავ დასცემოდა მათ და მიწასთან გაესწორებინა მათი

ბუდე ქარ-ბელაქანი, მაგრამ გენ. კნორინგმა ნება არ მისცა და შემოუთვალა, საქირო არ არის მაგათზედ ამხედრება და ქვეშევრდომებათ მიწვევა, რადგანაც ეგენი უპირიულნი ხალხნი არიან და ბევრიც რომ დაგთანხმდნენ შენს პირობებზედ ხვალვე უარს იტყვიან და ჩვეულებრივ შემოგესვიან საქართველოს. სამაგიეროთ თვით კნორინგმა მისწერა წერილი საინგილოს ლეკებს: „მას შემდეგ რაც გამოცხადდა თბილისში და სხვა ქალაქებში უმაღლესი მანიფესტი საქართველოს რუსეთის ძლიერ სახელმწიფოსთან შეერთებისა, ჩემს მოვალეობად დავისახე დავამყარო სიწყნარე და მშვიდობიანობა ამ ახლად შემოერთებულს ქვეყნებში და მის საზღვარზედ, რადგანაც საინგილოს სოფლები საქართველოს საზღვრავენ და აქამდის მრავალ თავზედ ხელაღებულნი და თავქარიანნი თავისას არ იშლიან და საზღვრებზედ აწიოკებენ მრავალ ქართველთ, ან კიდევ დაღესტნიდამ ჩამოსულ ურდოებს გზას აძლევენ საქართველოს ასაწიოკებლად, ამიტომ მივეცემთ რა დავიწყებას ყველა ამ ავკაცობას, ვიწვევთ საზღვრების უზრუნველსაყოფლად და წინადადებას გაძლევთ მოსალაპარაკებლად და პირობების შესამუშავებლად გამომიგზავნით პატივცემულნი და ხალხის სიყვარულით აღჭურვილნი რჩეულნი პარნი და მამასახლისნი, რომელნიც ამ წერილის მიღებისთანავე შეიდის დღის განმავლობაში უნდა გამოცხადდნენ ქ. თბილისში. მათი აქ ყოფნა და მშვიდობით დაბრუნება უზრუნველყოფილი იქნება და შევიძუშავებთ თუ არა ზოგიერთს პირობებს ზავისას, მაშინვე პატივცემით გამოვისტუმრებთ უკანვე“⁷⁾

მაგრამ საინგილოს ლეკებმა არამც თუ რჩეული კაცები არ გამოუუზახნეს, პირიქით წინააღმდეგ მოქმედება დაიწყეს, ცხადათ ეშველებოდნენ ალექსანდრე ბატონიშვილს და ცარცვა-გლეჯა დაუწყეს ქართლ-კახეთს. კნორინგის ამ წერილის შემდეგ კალიასავით მოედნენ მთელს საქართველოს და მოსვენებას აღარავის აძლევდნენ. რუსის ჯარი მათ დევნას ვერ ასდიოდა. ქარ-ბელაქნის ლეკებმა იმდენად აიღეს თავი, რომ მკვირე რაზმებითაც კი თავს ესხმებოდნენ რუსეთის მხედრობას, სცარცვადნენ და მოსვენებას არ აძლევდნენ, თბილისის ცხვირ წინ ნავთლულში დევნიენ რუსის ჯარს გასცარცვს და ცხენებიც თან გაიყოლეს. გარდა ამისა დევნიენ თვით თბილისს შუალამისას, მხოვრებნი ააწიოკეს და კინაღამ თბილისის ხიდს ცე-

⁴⁾ იხ. Дубровинъ. Закавказье 1803—1806 г.

⁵⁾ იხ. Письмо Лазарева къ Белоканскимъ старшинамъ 1-го ноября 1901 г. ст. 653 აქტებში.

⁶⁾ Дубровинъ, Георгій XII.

⁷⁾ Письмо Кноринга къ старшинамъ и всему народу Джарскимъ общества отъ 18 Апр 1802 г. აქტებში.

ცხლი წაუკიდეს. ⁸⁾ მათს თავხედობას ხელს უწყობდა ახალცხის გამგე შერიფ-ფაშა, რომელმაც მოწოდება მიჰმართა დაღესტნელებს და განსაკუთრებით ჭარ-ბელაქნელებს, რათა შეერთებულიყვნენ და საერთო ძალით განედევნათ საქართველოდგან რუსები. მოწოდება იყო ვითომ თვით სულთანისაგან გამოგზავნილი, რომელსაც ყალბი ბეჭედი აჯდა სულთანისა. ამ მოწოდებამ საშინელო შთაბეჭდილება მოახდინა, ლეკები ყველგან აირივნენ და საქარო იყო ერთ ვინმე გავლენიან მეთაურს დაეწრუწუნებინა, რომ საერთო ძალით იერიში მიეტანათ რუსეთზედ. ჭარ-ბელაქნელებმა დაიწყეს ჯარების შეგროვება, რომლის რიცხვაც შეიდათასამდის უნდა ასულიყო და განჯაში მყოფ ალექსანდრე ბატონიშვილს კაცები გაუგზავნეს და სთხოვედნენ მისულიყო და მეთაურობა და სარდლობა გაეწია ჯარისათვის. ალექსანდრე ბატონიშვილი რასაკვირვლია ცას დაეწია ჭარ-ბელაქნელების თხოვნით და აპირებდა გავაზ-ყვარელის გზით დასცემოდა კახეთს მაშინდელმა საქართველოს სამხედრო საქმეთა გამგემ სომეხ ჯაშუშების შემწეობით ⁹⁾ კარგა ხანია იცოდა ლეკების მზადება, ამიტომ მაიორი საბასტანი ზარბაზნებით და ყაზახებით სიღნაღისაკენ გაისტუმრა, მაიორი ცეკუშმა კარდანახში გაამაგრა, კრივონოსოვი ანაგაში და სხ.

ამ დროს საქართველოს მთავარ-მართველად დანიშნული იყო შესანიშნავი, უშიშარი და მხნე სარდალი თავადი პავლე ციციშვილი. მან თავის პირველ მოვალეობად დაისახა ჭარ-ბელაქნელების აღვირ-წახსნილ თარეშობის სამუდამოდ აღმოფხვრა. აი რასა სწერდა ნუხის ხანს, რომელსაც უნდოდა მოერიგებინა ციციშვილი ჭარ-ბელაქნელებთან: „მოგხსენებთ თქვენო ბრწყინვალეობავ, რომ ჭარი და ბელაქანი, რომელნიც უძველეს დროიდგან საქართველოს საკუთრებას შეადგენდნენ, 80 წლის განმავლობაში გამუდმებით არბევდნენ და აწიოკებდნენ მცხოვრებთ, ამიტომ ჩემ უპირველეს მოვალეობად დავისახე ჭარი და ბელაქანი ან დავაწყინარო და რბევა-თარეშობაზედ ზელი ავადებინო, ან არა და სრულად აგვაყო დედამიწის ზურგიდამ.“

ეს შესანიშნავი სარდალი, რომელსაც უკან დახვევა არ უყვარდა, რომლის სიტყვა და საქმე ერთი იყო, რომლის გაბედულებამ და მარჯვე მოქმე-

დებამ საუკუნოდ მოაკიდებინა ფეხი რუსეთს ამიერკავკასიაში, ბელაქნელებს მუქარას აუსრულებდელს არ დაუტოვებდა. ამიტომ ციციშვილმა ყველაფერს მოლაპარაკებას თავი დაანება, ქართველთა და რუსთა შეერთებული ჯარი გაგზავნა ბელაქნისაკენ, გენერალ გოლიაკოვის ხელმძღვანელობით. ამ დროს ბელაქანში უკვე მოსულიყო ბატონ-შვილი ალექსანდრე, რომელსაც მიემატა ქიზიყის მოურავი იოსებ ანდრონიკაშვილი და თან გადევნებული 40 თავად აზნაური, ¹⁰⁾ რომელთ შორისაც ერია ორი ძმა ბებურიშვილი. 25 თებერვალს კიდევ გავარდა თბილისიდგან ბატონიშვილი თეიმურაზ გიორგის ძე.

როგორც ვხედავთ ორივე მხარე მარჯვედ იყო. ალექსანდრე ბატონიშვილს იმედი ჰქონდა გამარჯვებისა და საშინელის აღტაცებით ამხნევებდა ყველას. მაგრამ რუსეთის გაწვრთნილ მხედრობასთან და მის ზარბაზნებთან რას გააწყობდა. ბრძოლა მოხდა მარტში 1801 წელს, ლეკები საშინლად დამარცხდნენ, გამხეცებულმა ჯარებმა ისე მოსწვეს და მოაოხრეს მთელი ბელაქანი, რომ ქვაქვაზედაც აღარ დარჩენილა. ¹¹⁾ მცხოვრებნი კიდევ ვინც თავს ვერ უშველა სულ გასწყვიტეს. ასეთი შავი დღე დააყენეს ბელაქანს, რომ შემდეგში ციციშვილი არა ერთხელ და ორჯელ უმეორებდა ჯარს, ისე აღარსად ააოხროთ დამარცხებული მტერი, როგორც ეს ქართველების ჯარმა ჩაიდინა ბელაქანის აღების დროსაო. ბელაქანის ეს აოხრება სრულიად ქართველთა ჯარს დაბრალდა, ვითომ რუსის ჯარის კაცი კი დააკლებდა რასმეს თუ შესაძლო იყო. ბელაქანიდამ გამარჯვებული ჯარი სოფ. ქარისაკენ გაემართა, გზაზედ თითქმის არავის გაუწევია წინააღმდეგობა. 27 მარტს უკვე კახეთი დაიპირეს, 29 კი ქარი. მაგრამ გენ. გულიაკოვი გაიტაცა გამარჯვებამ და ქარის ხეობას შეპყვა; აქ ტყეში ჩასაფრებულმა ლეკებმა უცებ წვიმასავით მიაყარეს რუსის ჯარს ტყვია-წამალი, რომლის მსხვერპლიც გახდა გენ. გულიაკოვი. ჯარი ცოტას ხანს შეკრთა, აირია, ვიწრო ხეობაში ფეხქვეშ მოჰყვათ გენ. ლეონტიევი და პორუჩიკი ვორონცოვი და კინაღამ სიცოცხლეს გამოასალმეს. ¹²⁾

მიუხედავად ამ მარცხისა, ქარელებმა რუსეთის მხედრობას მამასახლისნი გამოუგზავნეს და მათის პირითა სთხოვეს, რომ ჭარ-ბელაქნელნი სა-

⁸⁾ იხ. Рапортъ Лазарева къ Кнорингу отъ 19 Июля 1802 г. აქტების პირველ ტომში.

⁹⁾ საკვირველია, რომ ჯაშუშობის როლს თითქმის მუდამ სომხები ასრულებენ. ჰვითხულობ აქტებს და გიკვირს მათი ამ გვარი საქციელი.

¹⁰⁾ იხ. Акты Кавказ археол. ком I გვ. 303.

¹¹⁾ იხ. «Кавказъ» и Кавказская война, Романовскаго.

¹²⁾ იხ. Сборникъ свѣдѣній о Кавказскихъ горцахъ, воен IX, წერილი ფონ-პლატოისი.

ზოგადობებიანი მზად არიან ყოველივე პირობაზედ დასთანხმდნენ, რასაც კი რუსები წარუდგენდნენ. ქარ-ბელაქნის მაგალითის სხვებმაც მიჰბადეს, მოკლე ხანში უკვე ცხრა მამასახლისი წარსდგნენ გულიაკოვის მაგივრად დანიშნულს გენ. ორბელიანის წინაშე, რომელმაც სინი თბილისში გაგზავნა ციციშვილთან პირობის დასადებად.

პირობა, რომელიც ციციშვილმა დაუღო ქარ-ბელაქნელებს და საინგილოს დაახლოვებით შემდეგი იყო: 1) ჩვენ და შიელი ხალხი ქარ-ბელაქნის თავისუფალ საზოგადოებათა დღეის შემდეგ საუკუნოდ უერთდებით რუსეთის ძლიერს იმპერიას და ვხდებით ქვეშევრდომნი მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობისა სრულიად რუსეთის ხელმწიფისა და 2) ამიერიდგან მოვალენი ვართ ყოველწლობით ვინალოთ 1,111 ლიტრა აბრეშუმის, რომელიც ორ წყობად უნდა გადავიხადოთ აგვისტოსა და ნოემბერში, 3) რუსეთის მხედრობას შეუძლიან ისადგუროს სადაც და რომელ სოფელშიაც მოესურვება, 4) მოვალენი ვართ ჰიეცეთ მძევლები შემდეგ სოფლიდან: ბელაქნიდან, კატეხიდან, ქარიდან, თალიდ ან, მუხახიდან და ჯინიხიდან; 5) მოვალენი ვართ რუსეთის წინააღმდეგ არ ვიმოქმედოთ, არც ჰიეცეთ ჩვენს საზოგადოებაში ადგილი აღექვსანდრე ბატონიშვილს და დაღესტნიდგან ჩამოსულს ლეკთა ურდოებს; 6) ალიბათისა და სხვათა სოფლის ინგილოები, ისევე ჩვენგან დამოკიდებულნი და ჩვენი მეხარკენი უნდა იყვნენ, ჩვენ კიდევ მოვალენი ვიქნებით ხელი არ შეუშალოთ ქრისტიანულ საწმენაკებს დაიარებაში¹³⁾ ყველა ამას უნდა დამორჩილებოდა ელისის ანუ კაკის სულთანის, რომელიც დამოკიდებული იყო და მოკავშირე ქარ-ბელაქნელებსა. თავის მხრივ ციციშვილი ნებას რთავდა, მათ საზოგადოებათა შინაურ მართვა-გამგეობაში არ გარეუღიყო. ეს იყო უმთავრესი მუხლები იმ ხელშეკრულობისა, რომელიც რუსეთმა და ქარ-ბელაქნელებმა დასდეს ერთმანეთში.

თავის უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში ციციშვილი სწერდა: ქარ-ბელაქნის შემოერთებას ორნაირი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის, ერთის მხრით საქართველოს საზღვრები გავიმაგრეთ ლეკთა მთავარ ბუნავში რუსთა მხედრობის დამკვიდრებით და მეორეს მხრივ მდიდარი მოხარკე ვიშოვნეთო, რომელთაც სრულიად არ გაუქირდებათ გაწერილ ხარჯის ძლევაო.

ერთის სიტყვით ციციშვილს ეგონა ორი კურ-

დღელი დავიკირეო, მაგრამ ჩქარა არც ერთი და არც მეორე არ გამარძღდა. საუკუნთებით ცარცვა-გლეჯას შტკვეული ლეკების მორჯულება ადვილი არ იყო, არც ხარჯის ძლევის ასრულება იყო მათთვის საადვილო. ისინი პირიქით დჩვეულნი იყვნენ სხვათაგან ელოთ ხარჯი, არა თუ თვით ეძლიათ ვისთვისმე. პირველი წელს იყოყმანეს, ნახე, არი ხარჯი ძლივას გადხადეს, მეორე წელიწადს აჭამც თუ ხარჯი არ გადხადეს, პირიქით დაღესტნიდგან გზას აძლევენ და მათთან ერთად იკლვდნენ საქართველოს. ამოდ სწერდა ციციშვილი ხარჯები წარმოადგინეთო, ქარ-ბელაქნელნი ხან რას იმიზეზებდნენ ხან რას და ხარჯს გადახდაზედ ყუზს არ იბერტყავდნენ. მოთმინებიდან გამოსული ციციშვილი აი როგორც მრისხანე წერილებით ამკობდა ქარ-ბელაქნელებს: „უსეინდისო არამზადებო! გინდათ, რომ დავიჯერო თქვენი სიტყვა და გაპატიოთ? და ან როგორ ბედავთ მაგრე უსეინდისოთ წერას. ალბად, გგონიათ, რომ ქართველი ვარ და იმიტომ მწერათ მანგრე. მე დავიბადე რუსეთში, იქ გავიზარდე და რუსის სული მიდგია. მოესწრობით ჩემს მოსვლას და მაშინ თქვენს სახლს-კარს კი არ გადავწვამ, არამედ თქვენ თითონ დავწვამო, თქვენს ცოლშვილს კიდევ გულ მკერდს გაულადრავ. თქვენ გგონიათ, რომ პურერს შემოსვლამდის დამშვიდებით იქნებით, მაგრამ მე თქვენ გარწმუნებთ, რომ ვერ იგემებთ ქარის პურს, ვიდრე არ შემოიტანთ თქვენზედ გაწერილს გადასახადს! ეს არის ჩემი უკანასკნელი სიტყვა თქვენდამი, უპირულებო!“

ამ წერილის შემდეგ ქარ-ბელაქნელებს შიში მოეცათ, გამოცდილები იყვნენ რომ ციციშვილის მუქარა ადვილი არ იყო, იმიტომ საჩქაროდ გაიღეს იქაურ მამასახლისების ხელით ნაწილი გადასახადისა და მოახსენეს, ელისის სულთანს თავისი წილი ჯერ არ შემოუტანია და როცა მოგვეცემს მაშინ გაახლებთო. ელისის სულთანი კიდევ არამც თუ ხარჯს არ იხდიდა, პირიქით დაღესტნის მოჩხუბართ და ყაზალებს ბინას აძლევდა, რის გამოც ციციშვილი იძულებული იყო ამ გვარი წერილი მიეწერა: „უსირკხვილო, ყიზილბაშური გულის სულთანო, შენ კიდევ ბედავ ჩემდა წერილის მოწერას? მოვიცილი შენთვისაც და გეწვევი სტუმრად იმიტომ, რომ ხარკს არ იძლევი მთელი ორი წელიწადია; ბინას აძლევ რუსეთის იმპერიის მტრებს—დაღესტნის ყაზალებს და სპარსეთის შაჰსაც ბაბახანს 300 მეომარი გაუგზავნე. შენ ძაღლის სული და ვირის კეუა ვაქვს და შეგიძლიან განა შენის ცბიერებით და მიზეზ-მიზეზებით მომატყო? შენ ეს იცოდე, რომ თუ შენი კაცი კიდევ უაბრეშუმოდ მოვიდა ჩემთან,

¹³⁾ იხ. Акты кавказ. археог. ком. т II გვ. 886.

ციმბირის გზა აქეთ დარჩება. ხოლო მე, ვიდრე ერთგული მოხარკე შეიქნებოდე ჩემის დიდის ხელმწიფეთა ხელმწიფის იმპერატორისა; წყურვილ ვიქნები, შენის სისხლით გავრცეხო ჩემი ფესხაცმელი.*¹⁴⁾

მრისხანე წერილებს ციციშვილისას ბევრი არაფერი გავლენა ჰქონდათ ქარ-ბელაქნელებზედ, რადგანაც თუ ერთი ციციშვილი ემუქრებოდა, პირიქით ათი ხსეა ამხნევებდა და ეუბნებოდა ურჩობა გაუწიეთ და ნურაფერს ხარჯს ნუ გადუხდით რუსებსაო. სხვების წაქეზებით ქარ-ბელაქანელებმა უფრო უმატეს საქართველოს დარბევას და იქამდისაც მივიდნენ რომ ყაზახებსაც კი დასტაცეს ცხენები და ხელცარიელზედ დასვეს. ერთი სიტყვით ქარ-ბელაქანელნი არ ცხრებოდნენ და ბოლოს იქამდისაც კი გაკადნიერდნენ და თავს გავიდნენ, რომ აფარიის ხანი ახმედხანი მთელი ჯარით, რომელიც 3,000 მემომრისაგან შესდგებოდა, სახამთროდ დააბინავეს თავიანთს მიწა-წყალზე. მოთმინებიდამ გამოსულმა მაშინდელმა მთავარ მართებელმა გუდოვიჩმა უბრძანა გნ. ორბელიანს შესეგოდა ქარ-ბელაქანს. ორბელიანმა დიდის ჯარით გაილაშქრა ქარისაკენ, სადაც ზაქათალის ციხეში გამაგრებულნი იყვნენ ქარ-ბელაქანელნი და მათთან ახმედხანი. მაგრამ საქმე იქამდის არ მივიდა, ლეკები შეშინდნენ, ახმედ-ხანი ცოტა ხნის მოღვაწეების შემდეგ აიყარა ზაქათალიდან, ქარ-ბელაქანის მამასახლისებმა მორჩილება განუცხადეს ორბელიანს, რომელმაც ახალი ხელშეკრულება მოსთხოვა მათ. ქარ-ბელაქანელნი მოვალენი იყვნენ: მძევლები მიეცათ წარჩინებულ გვარებიდან; ეზოთ ყაზახის ცხენების ღირებულება; გამოეჩინათ ტყვედ წამოყვანილნი ქართველნი და რუსნი და თუ ვინცოცაა არ გამოაჩენდენ 1,500 მანეთი ჯარიმა გადაეხადნათ თითოზედ; ნება არ უნდა მიეცათ საქართველოს ასაოხრებლად წამოსულ ურდოებისათვის მათს ადგილ-მამულზედ გამოევიოთ და ვინც არ ასარულებდა უნდა დასჯილიყო რუსეთის კანონების ძალით¹⁵⁾.

ასეთი იყო ხელმეორედ დადებული პირობა. მაგრამ ამის შემდეგაც არ მოისვენეს ლეკებმა. ძნელი იყო ერთბაშათ იმ ხალხის მოკვიანება, რომელიც რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში მართო ცარცვა გლეჯითა ცხოვრობდა და შრომაგარჯას დაწვეული არ იყო. ამიტომ დიდი დრო უნდა გასულიყო რომ ისინი დაბუნებულნი იყვნენ

და წყნარ სოფლურ ცხოვრებისათვის მიეყოთ ხელი. ქარ-ბელაქანელნი ამ პირობის დადების შემდეგაც არა ერთხელ და ორჯელ აჯანყდნენ და ეცადნენ რუსეთის გამგეობა თავიდან მოეშორებინათ, მაგრამ ყველაზედ დიდი აჯანყება მოხდა 1863 წელს, რომელსაც ისეთი გამანადგურებელი შედეგი მოჰყვა საინგილოს ქართველთათვის, რომელსაც ეგრე შეედრება თვით შაჰაბაზის აკლება და ყიზილბაშში ტყვედ გარეკვა საინგილოს ქართველებისა. მაგრამ ამაზედ შემდეგ წერილებში.

ზ. ელილი.

ქართული სამართლის ისტორია.

თავი. II.

ქართულ სამართლის უმთავრესი ტერმინები.

როგორც აღნიშნული იყო, უუძველეს ხანაში სამართალი დამყარებული იყო ზნე-ჩვეულებზე. „ჩვეულება“ აღამიანის ისეთს ქცევასა ჰქვიათ, რომელსაც იგი უნებლიეთ მისდევს, რომელსაც იგი ჩვეულია; გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების ავტორი მოგვითხრობს მაგალითად რომ „ესრტო იყო ჩვეულებაჲ მის ჟამისა წინამძღუართა მამათაჲ, რამეთუ თვნიერ დედისა ფებროიაჲსაგან ზრავისა საქმს არაჲ კელყვიანო“ (ცე გგლ ხმჲ, ნჲ); იგივე ავტორი ფიქრობს, რომ როცა აშოტ კურაპალატმა სება ქალი შეიყვარა, ეს ეშმაკის ბრალი იყო, იმიტომ რომ „პირველ არა აქუნდა ეგე ვითარი ჩუელებაჲო (ibid. ნგ). გიორგი მთაწმინდელიც მოგვითხრობს, რომ „ესე ვითარი ჩვეულებაჲ აქუნდა წმიდასა მამასა ჩუენსა ეფთჳმეს, რამეთუ სამთა დღეთა შვდელისათა—ორშაბათსა, ოთხშაბათსა და პარასკევსა—სენაკსა თჳსსა მზის დასლევასა პური და წყალი იკმარისო“ (ცე იე და ეფსი, ვგ, იხ. აგრეთვე გვ. ვჲ). მაგრამ „ჩვეულებაჲ მარტო კერძო, თვითოეულ აღამიანის ქცევას-კი არ ერქვა, არამედ აღამიანთა მთელ ჯგუფის, გვაროვნობის, წოდების, დასის, ან მთელ ერის ზნესა და ქცევას: მემპტიანე მაგამობს, რომ ქართლელ აზნაურობამ ბაგრატ II-ის დროს ისევ ზაკვას მიჰყო ხელი „ვითარცა არს ჩუეულება ქართლისა აზნაურთა“ო (მმ დფს ქცა, 238), ხოლო „ძველის წერის“ დამწერნი აღიარებენ, რომ „წარმომადგენლობითი“ გვირგვინის კურთხევისა და ქორწინების წესი საქართველოში „კაცობრავისა ქცევისა და ჩუეულებისა“ ნაყოფიაო (ქრონიკები II, 66). ამიტომაც არის, რომ ეფთჳმე მთაწმინდელი მეექვსე მსოფლიო კრების

¹⁴⁾ Акты Т. II.

¹⁵⁾ Рапортъ кн. Орбеліани отъ 2 января 1807 г. лагерь Али-Абатъ, аქტებში. ტ. II.

დადგენილების ბერძნულ დედნის ჯე კანონში სიტყვას εἰσε („ეთოს“) ქართულად სთარგმნის „ჩუეულება“ დ (იხ. მუხ. კთ).

სიტყვა „წესი“ სხვებზე უფრო ხშირად ძველ ქართულ მწერლობაში და არც გასაკვირველია. „წესი“ აღნიშნავს ისეთს ცნებას, რომელიც საზოგადოებრივ სახელმწიფოს და საეკლესიო ცხოვრებაში მუდმივ მოქმედობს. მნიშვნელობით სიტყვა „წესი“ არც სამართალს არც შჯულის და არც კანონს არ უდრის და არ ეთანასწორება; პირიქით ძველ მწერლობაში „წესი“ და „შჯული“ თითქმის ყოველთვის გარკვეულ, განსაკუთრებულ მნიშვნელობით იხმარება და ერთი მეორის მაგიერ არა ზის ხოლმე. „წესი“ ყველაზედ უწინარესად ჩვეულებას ერქვა. გიორგი მთაწმინდელი, მაგალითად, მოგვითხრობს: „წესი“ იყო მამისა ჩუენისაჲ (ეფთჳმეჲსა), რომელ ტრაპეზსა ზედა ყოვლადვე არა უზნობნ“ო (ც^ა ი^ე და ე^ფსი, 40) ან კიდევ „წესი“ იყო მამისა ჩუენისაჲ, რომელ უკეთუ დიდი რაჲმე საქმე არნ, გინა სამეფოჲ, გინა ბჳსისაჲ, ეკლესიას დაიუბნის ძმანი“ო (ibid. 41); ამ ორსავე წინადადებაში ავტორი ეფთჳმე მთაწმინდელის ჩვეულებებზე ლაპარაკობს და აქ სიტყვა „წესი“ ჩვეულებასა ნიშნავს, ისეთ ჩვეულებას, რომლის აღსრულებაც მონასტრის სხვა ბერებისათვისაც სავალდებულო გახდა და იყო. ამიტომაც არის, რომ მეექვსე მსოფლიო კრების დადგენილების ბერძნული დედნის § 17-ის სიტყვები „ισοβαχως εἰσεσι εἰσομενοσ“ „იუდაჲკო ჲს ეთეზინ ჰეპომენონ“) (ებრაულ ჩვეულებათა მიხედვით) თვით ეფთჳმემ ქართულად გადასთარგმნა „ესე წესი ებრაული არს“ (მუხ. ლ^დ); ამნაირივე მნიშვნელობა აქვს „წესს“, გურამ მამფლის სიტყვაში, რომლითაც მან გრიგოლ ხანძთელს მიჰმართა: „უკუეთუ ქუეყანისა ჩუენისა ერის კაცი ვინმე... მიიწიოს იერუსალჳმად ანუ სხუათა წმიდათა ადგილთა და იხილის რაჲმე კეთილი წესი, რომელ ქრისტიანობასა შეუენოდეს და ჩუენ შორის არ იყოს“, შეიძლება თუ არა ჩვენშიც თავის ნებით შემოიღოსო (გრ^გლ ხ^ნძთს ც^ა, 38); აქ გუარამს სარწმუნოების სიმბოლო, დოგმატები და კანონები კი არა აქვს სახეში, არამედ კეთილი ჩვეულება, წეს-რიგი. ქრისტიანობაც ხომ ორ უმთავრეს ნაწილისაგან შესდგებოდა; თვითოეულს კეთილმორწმუნეს ჰქონდა „ტვრთი შჯულისაჲ და წესი ქრისტიანობისაჲ“ (გრ^გლ ხ^ნძს ც^ა, 38); ამისდაგვარად თვითოეულ მართმადიდებელს უნდა სცოდნოდა „წესი და შჯული“ (ibid. მთ): შჯული სარწმუნოების აღსარებას, სიმ-

ბოლოს და საეკლესიო სამართალს, კანონებს შეიცავდა. წესი კიდევ ცხოვრებისა და ქცევის რიგს, საქრისტიანო და საეკლესიო ჩვეულებას. ეფთჳმე მთაწმინდელიც მეექვსე კრების დადგენილების წაბერძნულ დედნის წინადადებას „εἰσεσι εἰσομενοσ“ ქართულად სთარგმნის „წესი კეთილ არს ყ^ნსავე რ^ნ იწყებოდეს“ (§ ბ, 84). ამგვარს გარკვეულს ყოფა ცხოვრებისა და ქცევის რიგს, აღწერილი იყო. იგი, თუ დაუწერელი, მაინც წესი ერქვა. რაკი მონაზონების ყოველდღიური ცხოვრება სამუდამოდ გარკვეულ რიგზე იყო დაწყარებული, დიდიდან დაწყობილი მეორე დილამდის მათი თვითოეული მოქმედებც დრო და ხასიათი წინდაწინვე განსაზღვრული იყო; დილით ერთ დროს დგებოდნენ, ერთ დროს ლოცულობდნენ ეკლესიაში, ერთად, ერთსა და იმავე დროს სადილობდნენ და ერთს დროს იძინებდნენ ხოლმე, ამიტომ ამ გარკვეულს სამონასტრო ცხოვრებას რიგსაც „წესა“ ერქვა. უფრო ხშირად იგი დაწერილი ინახებოდა ხოლმე თვითოეულ მონასტერში, მაგრამ შეიძლება დაუწერელიც ყოფილიყო და მხოლოდ ზეპირი გარდმოცემითა და ჩვეულებით სცოდნოდათ; გიორგი მთაწმინდელის შესახებ მაგალითად ნათქვამია, რომ მან ქართველ საზოგადოებასა და სამღვდლოებას „წესნა დაუხსნა წერით და დაუწერლად“ (ც^ა გ^ნ მ^თწ^ა გვ. 328). სამონასტრო ცხოვრებისათვის სახელმძღვანელო და სავალდებულო დებულებას ან დამფუძნებელი ადგენდა ხოლმე, ან თვით მშობა ერთობლივ; მაგალითად ხანძთაში თვით გრიგოლ დამარსებელმავე „განაწესა წესა თვისისა ეკლესიისაჲ და მონასტრისაჲ“ (ც^ა გ^რგლ ხ^ნძ^ა, კ); დავით აღმაშენებელი კიდევ მოგვითხრობს, რომ შიო მღვიმის მონასტრისათვის ჩემის მოძღვრის რჩევით „წესსა ზედა სჳმონ — წმადისასა დაგხსენ მონასტრასა მღვმისა წესა (შ^ო მ^ს საბ. 16). ეს იყო მონასტრის სავალდებულო წესდება, სადაც წვევების მიღების შესახებ, შინაურ და საეკლესიო („წესი ლოცვისა“, ც^ა ი^ე და ე^ფვი, 53) ყოფაქცევაზე, მონასტრისა და მის ქონების გამგეობაზე („საკელაროჲსა წესა“ ibid. 49). ეწერა და თვითოეულ წესდების მუხლის დარღვევისათვის გარკვეული სასჯელი იყო დაწესებული. *) გიორგი მთაწმინდელი მოგვითხრობს, რომ იოანე მთაწმინდელმა სიკვდილის წინ „უფლებაჲ მამასა ეფთჳმეს მისცა, რათა, რომელსაცა განვებაჲ და წესა კნებოს, აცაცა

*, იხ. ხანძთის მონასტრისა (ც^ა გ^რგლ ხ^ნძ^ა, გვ. 328), მონისა (ც^ა ი^ე და ე^ფსი 35 53) და ეჭნის მონასტრის ტიპიკონები (შ^ო მ^ღს სბთბი 30—43).

დაუღვას მონასტერსა და მას ზედა განკანონის“ო (ც'ე ი'ე და ეფ'სი, 22); როცა გრიგოლ ხანძთელმა სამონასტრო წესდების წინააღმდეგ თავის მონასტერში ორი უწვევრული ქაბუკი შემოიყვანა, ბერებმა იუცხოვეს და თავიანთ სულიერ მამას უსაყვედურეს: „წესსა შენგან დამტაცებულსა“ შენვე არღვევ, შენი საქციელი სამონასტრო წესდებას ეწინააღმდეგება, „გარეშე წესასა არს საქცეს“ო (ც'ე გრ'გლ ხნ'ძე კზ)***).

„წესი მართლ სამონასტრო-საეკლესიო წესდებასა, დებულებასა და ჩვეულებას-კი არ ერქვა, არამედ სამოქალაქოს, სახელმწიფოსაც; მაგალითად იმ გარკვეულს ჩვეულებებსა და რიგსა, რომელსაც ქართველ მეფეების დარბაზობის დროს მისდევდნენ და ასრულებდნენ, ერქვა „წესი სახლისა სახელმწიფოსი“ (მ'მ დფ'ს ქ'ცა, 426 ქ'ცა 420) და დარბაზობის წესი (მ'მ დფ'ს ქ'ცა 459); დარბაზობის დროს მხოლოდ განსაზღვრულს დიდებულ მოხელეთა ჯგუფს შეეძლო მეფის წინაშე მჯდარიყვნენ, სხვები უნდა მდკარიყვნენ; ამას გარდა იმათ შორისაც, ვისაც ჯდომა შეეძლოთ, ზოგს სასაულის უფლებაც ჰქონდა, ზოგნი კი უსასთაულოდ უნდა მსხდარიყვნენ; ამის შესახებ გარკვეულად უნდა მსხდარიყვნენ; ამის შესახებ გარკვეულად უნდა მსხდარიყვნენ, რომელსაც ერქვა „წესი ჯდომისა და დგომისა“ (მ'მ დფ'ს ქ'ცა 470); იმ ჩვეულებებს, რომლითაც სტუმარი და მასპინძელი ერთმანეთს დარბაზობის დროს მიესალმებოდნენ ხოლომე „მოკითხვის წესი“ ერქვა (მ'მ დფ'ს ქ'ცა 459 და 470); დასასრულ იმ ჩვეულებებს, რომლითაც მიცვალებულ მეფის დატირებისა და გლოვის დროს მისდევდნენ და ასრულებდნენ „გლოვის წესი“ ეწოდებოდა (მ'მ დფ'ს ქ'ცა 393); ზოგი წესი ჩვეულებებზე იყო დამყარებული, ზოგი კიდევ, მეფეთაგან წესებული იყო (მ'მ დფ'ს ქ'ცა, 238). თავის დალოცვაში გრიგოლ ხანძთელმა აღნიშნა ბაგრატ კურაპალატის ღვაწლი და სთქვა „გლობაკთა ნაწილი (საქვედლოქმედო) თქუენ მიერ განწესებულ არს“-ო (ც'ე გრ'გლ ხნ'ძე, ლ ბ). ერთი სიტყვით „წესი“ მართვა-გამგეობის ჩვეულებებს, რიგსა და დებულებებს ერქვა და არა სასამართლო კანონს.

სიტყვა „განგება“-ს თითქმის იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც „წესს.“ მაგალითად გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში საბაწმინდური სამონასტრო წესი იწოდება „საბაწმინდისა განგებაჲ“-დ(იხ. გვ. კ); როცა ამ ცხოვრების ავტორი ხანძთის სამონასტრო წესის აღწერას იწყობს, იგი აღნიშნავს, „განგებაჲ“ ყოველი ვერ დიწერა წიგნსა ამას. არამედ თითო სიტყუთა ყოველისაგან“ (ibid კ), შემოკლებული შინაარსი წესდებისაო; გიორგი მთაწმინდელის თხზულებებიდანაცა სჩანს, რომ სამონასტრო წესი, ანუ ტიბიკონი „განგება“-დაც იწოდებოდა,

იგი რომაულ ეკლესიაში განთქმული ბენედიქტეს სამონასტრო წესდებას „განგება“-ს უძახის და მოგვიტხრობს, რომ ქართველებს მეგობარი რომაელი ბერები ათონის მთაზე „ცხოვრდებიან კანონსა და განგებასა ზედა წმიდისა ბენედიქტესსა“-ო (ც'ე ი'ე და ეფ'სი, 31).

მართლ სამონასტრო ტიბიკონი კი არა, საეპისკოპოსოს წესსა და რიგს, სარგოსა და შემოსავლის განჩინებასაც „განგება“-ს ეძახდნენ; ისტორიკოსი, მაგალითად, მოგვიტხრობს, რომ როცა ლეონ აფხაზთა მეფემ მოქვის ეკლესია ააშენა და საეპისკოპოსო საყდრად გახადა, „განასრულა ყოველითა განგებითა“-ო (მ'მ დფ'ს ქ'ცა, 233).

„განგება“ საზოგადოდ გამართვას, მოწყობასა ნიშნავდა: როცა მაგალითად გიორგი მთაწმინდელი გვამცნებს, რამდენად მძიმე იყო ათონელ ქართველ ბერებისათვის ვენახში რეშაობა, აღნიშნავს რომ ახალწერგი ვენახი ჰქონდათ და ვაჭებს „ყოველითა სარითა განგებაჲ უნდა“-ო (ც'ე ი'ე და ეფ'სი, 47), სარს შედგმა სჭირდებოდაო. საზოგადოდ, საეკლესიო, ან სახელმწიფო საქმეების მოწესრიგებასა და განმართვასაც „განგება“ ეწოდებოდა; მაგალითად როცა, გუარამ მამფალომა და ინახა, რომ ქართველ სამღვდლოებს ეწყინა და იუკადრისა მისი ჩარევა კათალიკოსის არჩევანის საქმეში, ფიცხლავ უკან დაიხია და დაუთმო; „თქუენგან ჯერ არს განსაგებელი განგებად“-ო (ც'ე გრ'გლ ხნ'ძე, მზ); გიორგი მთაწმინდელიც მოგვითხრობს, რომ იოანე ათონელმა სამონასტრო საქმეების მართვა თავის შვილს ეფთჳმეს უანდერძა, „შინა და ვარე, ვითარცა ენებოს, ეგრეთ განაგოს“-ო (ც'ე ი'ე და ეფ'სი, 22). ხოლო მამის სიკოცხლის დროსაც ეფთჳმე „განგებადა საქმეთა მონასტრისათა, ვითარცა იკონომოსი“ (ibid 21) სახელმწიფო მართვა-გამგეობასაც „განგება“ ერქვა; მემატინანე მოგვითხრობს მაგალითად, რომ გიორგი აფხაზთა მეფემ „განაგნა და განაწყუნა ყოველნი საქმენი კეთილნი მამულსა და სამეფოსა თჳსსა (მ'მ დფ'ს ქ'ცა, 229); ხოლო როცა ბაგრატ მე-III ე ქართლისა და აფხაზთა მეფედაც დასვეს, იმ-ვე მემატინანეს სიტყვით იგი „გარდამოვიდა ქართლს, რათა განაგნეს საქმენი დაშლილნი ქართლისანი“; მაგრამ ქართლის აზნაურებს მისი მოსვლა არაფრად მოეწონათ, „რამეთუ თჳთეულად განაგებდეს საქმეთა ქართლისათა“ (ibid. 239). ამისდა მიხედვით ყველა სახელიწიფო მართვა-გამგეობის საქმეებს „განსაგებელი“ ეწოდებოდა; გიორგი მთაწმინდელი სწერს, რომ როცა ბასილი და კონსტანტინე მცირე წლოვანები იყვნენ, „ყოველი განსაგებელი დედოფალსა ებჳრა და პარაკიმენოსსა“-ო (ც'ე ი'ე და ეფ'სი 10).

ი. ჯავახიშვილი.

(შემდგი იქნება).

რედაქტორ-გამომცემელი სვ. ყიფიანი.

***)-რაკი სამღვდლოება და მონაზონები საეკლესიო წესის მიმდევარნი და მსახურნი იყვნენ, იმიტომ სასულიერო პირს ზოგჯერ „მოწესეს“ უძახდნენ: „მოწესენი და ერის კაცნი“ (ძეგლის წერა, ქრონიკები II, 68.